

ZIDUL DE INCINTĂ ROMANO-BIZANTIN DE LA ARGAMUM: UN TRONSON DIN CURTINA DE EST

de MONICA MĂRGINEANU CĂRSTOIU
și MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

Discuția se concentrează asupra împrejurărilor refacerii unui tronson al curții de est a **fortificației romano-bizantine a cetății greco-romane Argamum** și asupra **relației cronologice** implicate între momentul construcției acesteia (domnia lui Iustinian) și retrasarea conturului și amplasamentului celei mai impozante dintre **bazilicile paleocreștine** ale cetății. Evaluările **cronologice** și aspectele tehnice ale interpretărilor propuse au la bază observațiile asupra **tehnicilor constructive** utilizate în edificarea tronsonului de curtină discutat și rezultatele cercetării arheologice efectuate în acest punct de Maria Coja. Lucrarea este completată de o anexă privind **caracteristicile geologice ale pietrei** utilizate la construirea incintei și a celorlalte edificii romano-bizantine de la Argamum.

Urmele de locuire antică ocupă extremitatea estică (Capul) a Dealului Dolojman¹. formațiune cu o structură geologică complexă și fragilă. Terenul în pantă coboară de la nord (altitudine maximă cca 55 m) spre sud (altitudine minimă cca 5 m), zona nordică constituindu-se într-un promontoriu înalt și abrupt, rezultat al unor fracturi și prăbușiri succesive determinate de acțiunea eroziunii și mișcărilor tectonice asupra substratului geologic fragil. În toponimul cartografic actual, a cărui etimologie de origine turcă poate fi urmărită până în evul mediu, pot fi deciptate anumite particularități ale terenului: dolojman < talașman = loc încercuit, cerc (> împrejmuit; fortificat)².

¹ Față de reperele unei geografii convenționale, situl de care ne ocupăm se află, în linie dreaptă, la cca 60 km sud-vest de gura brațului Sf. Gheorghe (la cca 20 km sud de gura fostului braț Dunavăț) și la cca 14 km vest de Gura Portiței. Un punct cu asemenea coordonate controla, în mod natural, traficul naval între Marea Neagră și complexul lagunar Razim-Sinoe (prin Gura Portiței), accesul spre zona Deltei Dunării și limitrofă, precum și spre teritoriul profund din Nordul Dobrogei (prin estuarul comun al râurilor Taița și Telița, care a dat naștere actualului lac Babadag). Dealul Dolojman desparte, asemenea unui pinten orientat aproximativ vest-est, apele lacului Razelm de cele ale lacului Golovița.

² În secolele de stăpânire otomană asupra Dobrogei orice formă de locuire fusese probabil abandonată, frecventarea zonei făcându-se cel mult ocazional, fapt ce a prilejuit apariția toponimelor specifice de Dolojman și, respectiv, Bisericuța, pentru insula învecinată. La sfârșitul sec. XIX, ruinele de la Capul Dolojman erau încă impresionante: „*Cetatea este așezată pe un colț de deal care intră ca o peninsulă în lacul Razelm și este mai întâi*

Vasile Pârvan este cel care sugerează pentru prima oară posibilitatea de a asocia ruinele de la Capul Dolojman cu amplasamentul toponimului antic Argamum³, referindu-se în același timp și la lucrarea lui Procopius din Caesarea, *Περὶ Κτισμάτων*, elaborată între anii 553-555⁴. Numele *Argamum*, sub o formă ușor modificată – ‘*Αργαμώ* (eventual și ‘*Εργαμία*)⁵ – este inclus de autorul antic în lista τὰ Θρακῶν λειπόμμενα (φρούρια)⁶, fără însă ca mențiunea

întărită spre apus prin două șanțuri paralele care o separă, ducând din ghiol în ghiol, de celălalt teren, care au o lungime de 400 pași, iar în partea de sud, unde terenul se prelungește în pante dulci spre lac, este întărită cu un val cu zid de aproape 600 pași lungime. Latura de nord se razemă pe malul abrupt al lacului. Aici se găesc urme de ziduri puternice, chiar valul pe val (sic!) și în interiorul cetății se văd o mulțime de gropi făcute de locuitorii ce căutau comori și scot piatra pentru construcții. Se găesc în interior multe cioburi de oale și cărămizi romane. La răsărit de ea, pe o insulă, Bisericuța, găsim altă cetate romană. [...] Această cetate și cu cetatea care este vis-à-vis închideau unica trecere posibilă pentru navigație dintre lacul Golovița și lacul Razelm” (cf. BAR, Arh. Polonic I, mss.7, caiet IV, f. 22–23). În 1918, R. Netzhhammer nota: „Das Kap Doloschman selbst, ebenso die ihm gegenüberliegende, bereits oben erwähnte Insel Bisericutza zeigen starke Spuren antiker Niederlassungen und byzantinischer Bauten. Diese Stätten werden gewiss eines Tages im Verzeichnisse jener Dobrudscha-Orte erscheinen, an welche sich altchristliche Funde knüpfen. Aller Wahrscheinlichkeit nach lag auf dem mit Wällen befestigten Kap Doloschman der Ort Argamum, an dessen Gebiet laut einer Inschrift jenes von Istros begrenzt hat” (Netzhhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 165).

³ În comentariul său asupra inscripției cu *horothesia* Histrici (unde este menționat toponimul antic Argamum): V. Pârvan, AARMSI 38, 1916. p. 580–587 și harta de la p. 582.

⁴ Pentru datarea lucrării lui Procopius, v. B. Rubin, *Prokopios von Kaisareia*. RE XXIII, 1957, col. 573–574; de asemenea, R. Vulpe, I. Barnea, DID II, 1968, p. 420. Datarea lucrării lui Procopius oferă un *terminus ante quem* pentru toate informațiile conținute.

⁵ Asupra probabilității identității *Argamum* = *Argamo* = *Ergamia*, v. comentariul editorului în limba română al textului lui Procopius, în FHDR II, București, 1970, p. 475, n. 159 și 163. Interpretarea este în general acceptată în istoriografia românească (cf. Vulpe, Barnea, *op. cit.*, p. 421–422). Rezerve față de identitatea *Argamum* = *Ergamia* exprimă A. Aricescu (*Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 173), fără însă a-și argumenta opinia potrivit căreia *Ergamia* „poate foarte bine să fie una din multele așezări neidentificate, fără a avea nici o legătură cu Argamum”.

⁶ Trebuie să menționăm totuși că din textul lui Procopius nu rezultă cu claritate că cetatea Argamum ar fi suportat vreo intervenție care să o integreze efortului constructiv din timpul domniei lui Iustinian. Atunci când Procopius se referă la astfel de cazuri, sunt menționate în mod expres numele localității, starea acesteia și tipul de intervenție pe care a suportat-o. O altă observație care se poate face pe marginea textului lui Procopius este că, în ordinea citării, Argamum nu pare a se fi numărat printre orașe sau cetăți (πόλεις sau ὀχύρωμα), ci între φρούρια (cf. FHDR II, p. 458–475, în special p. 469–475). Relevanța unei atare discriminări de statut, derivată din terminologia utilizată de Procopius în caracterizarea localităților menționate, pentru cunoașterea realităților istorice, inclusiv în cazul Argamum, ar putea constitui o sugestie de studiu aplicat a cărei dezvoltare nu-și află locul aici. Ne mulțumim a semnala că în același loc, în lista lui Procopius, se află mai multe toponime cu localizare incertă, dar și centre precum Odessos, Callatis, Tomis, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum etc.

sa să contribuie cu mult la lămurirea problemelor topografice sau de statut referitoare la acesta⁷.

1. Săpăturile arheologice sistematice inițiate în anul 1926 de către Paul Nicorescu la Capul Dolojman⁸ au adus la lumină⁹ zidul de incintă romano-bizantin pe toată lungimea păstrată, două bazine paleocreștine și un edificiu masiv, numit de descoperitor „pretoriu”¹⁰, oferind un prețios argument în favoarea ipotezei lansate de V. Pârvan despre localizarea anticei Argamum la Capul Dolojman¹¹. Iată cum descrie însuși P. Nicorescu descoperirile sale: *“les murs d’une puissante citadelle byzantine de forme triangulaire (s.n.) ayant une superficie intérieure de deux héctares et demi environ. [...] Les murailles de la forteresse, épaisses de 2,80 à 3,20 m, étaient flanquées de huit tours et de cinq contreforts. Dans l’une des tours située sur le rempart de s-ouest, était pratiquée une entrée à porte double. Les vestiges des murailles ont une hauteur de 2 à 3 m. Vers l’intérieur des terres la citadelle était défendue par des retranchements de terre. [...] Parmi les monuments découverts dans la citadelle se trouvent les*

⁷ Pentru Em. Popescu, poziția geografică a sitului și informațiile privind existența unor vestigii similare pe insula Biseriçuța oferă suficiente temeuri pentru identificarea acestora cu localitatea antică *Constantiana(i)*, al cărei nume figurează în mai multe izvoare de epocă romană târzie. Această ipoteză pare a-și spori atractivitatea datorită descoperirilor arheologice relativ recente de la Capul Dolojman: identificarea și dezvelirea a încă două bazine paleocreștine, dintre care una *extra muros* (din păcate inedite până în momentul de față) de către Maria Coja și, respectiv, Vasilica Lungu, prin care se confirmă rolul deosebit de activ jucat de acest centru în propagarea creștinismului. Posibilitatea ca toponimia antică să fi consemnat, în izvoarele de dată târzie, informații aparținând unor sisteme de referință diferite pentru unul și același sit, de tipul tradiție = *Argamum* / oficial = *Constantiana(i)*, merită, în conjunctura dată, a fi explorată prin toate mijloacele. Confruntarea realităților arheologice cu informațiile conservate în referirile autorilor antici, precum și identificarea unor situații analoge constituie sugestii metodologice necesar a fi urmate pentru rezolvarea definitivă a relației *Argamum* / *Constantiana(i)* / *Cap Dolojman*. Dezvoltarea acestei direcții de cercetare depășește cadrul prezentei contribuții, însă rămâne în atenția noastră pentru viitorul apropiat.

⁸ Conform planului de cercetare sistematică a antichităților din România elaborat de Pârvan.

⁹ Pe parcursul a șase campanii consecutive dintre anii 1926–1932.

¹⁰ Din păcate, detaliile privind rezultatele cercetărilor lui Nicorescu ne-au rămas în mare măsură necunoscute, deși referiri generice la „relieful de piatră”, „câteva inscripții latine” și „ceramică greacă din sec. IV–III a.Chr.” sunt prezente în scrierile epocii. Cf. Vulpe, *Analele Dobrogei* 15, 1934, p. 208; Nicorescu, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934 (extras), p. 1–2; idem, *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique (Histoire – Géographie – Sciences sociales)* 25, 1944, 1, p. 95–101. De remarcat că ultima lucrare este însoțită, ca material ilustrativ, și de două fotografii aeriene (fig. 1, oblică; fig. 2, verticală) ale sitului, despre care se precizează, la p. 2, n. 3: *„Ces photographies ont été faites le 26 novembre 1931 par le Lieut. Obs. Gruia S. et le Pilote-cap. Stănculesco I. D’un avion de la flotille d’Hydroaviation”*. Pe lângă faptul că aceste fotografii oferă o confirmare a rezultatelor săpăturilor, cu un an înainte de întreruperea lor, ele constituie, alături de fotografia aeriană a Histriei publicată de Marcelle Lambrino (*Les vases archaïques d’Histria*, București, 1938, p. 10, fig. 1) o mărturie despre utilizarea unor metode extrem de actuale de către elevii lui Pârvan pentru punerea în operă a programului de cercetare inițiat de acesta și continuat de S. Lambrino.

¹¹ Nicorescu, *op. cit.*, p. 96.

ruines de deux basiliques particulièrement intéressantes pour l'histoire des premiers édifices religieux de notre pays"¹².

Toate construcțiile antice investigate cu această ocazie, inclusiv zidul de incintă, sunt datate de Paul Nicorescu în sec. VI p.Chr., conform datelor sugerate de lista lui Procopius¹³ (fig. 1).

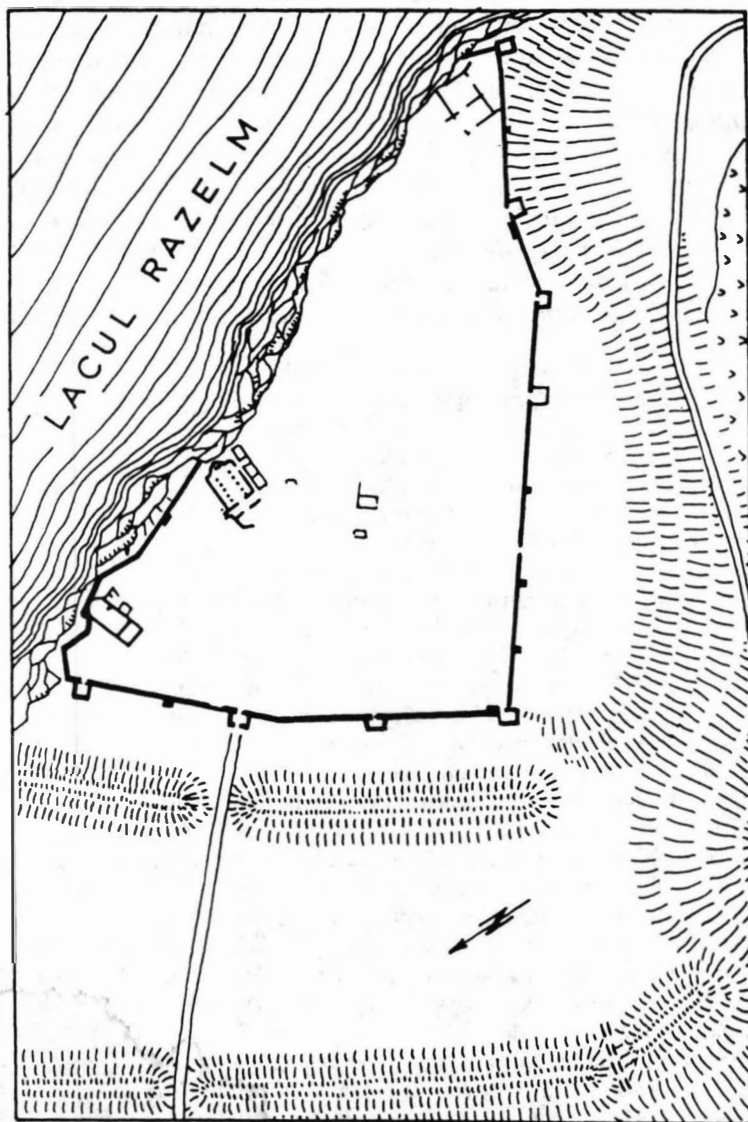

Fig. 1. Planul cetății Argamum (după P. Nicorescu).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 95–96 și 100–101. Abandonarea cercetării pentru o lungă perioadă de timp a dus inevitabil la degradarea substanțială a acestor prime descoperiri, prin extragerea pietrei de către localnici și reutilizarea ei pentru construcții moderne, ca și prin acoperirea cu pământ a monumentelor dezvelite.

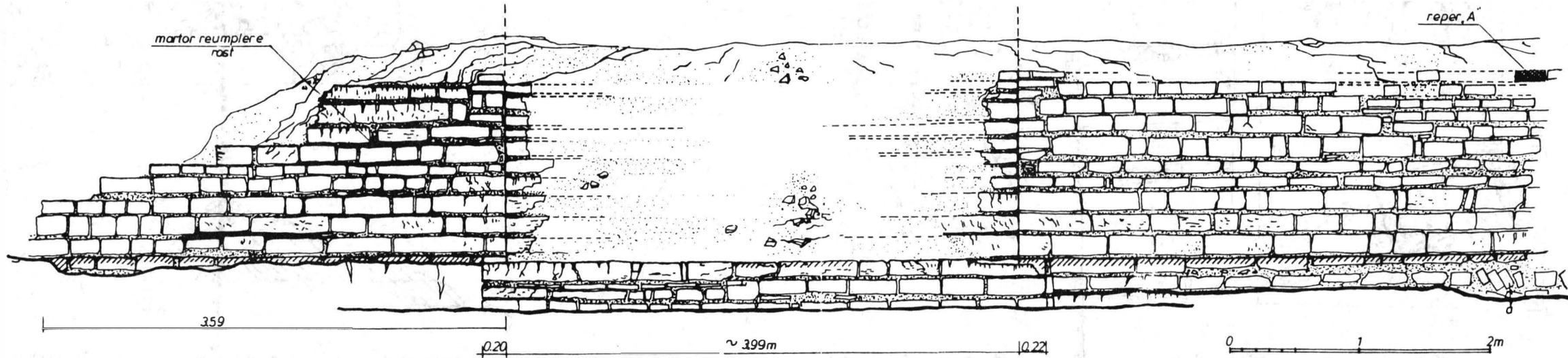

Fig. 5. Argamum. Curtina de est și bastionul: vedere parțială a ansamblului.

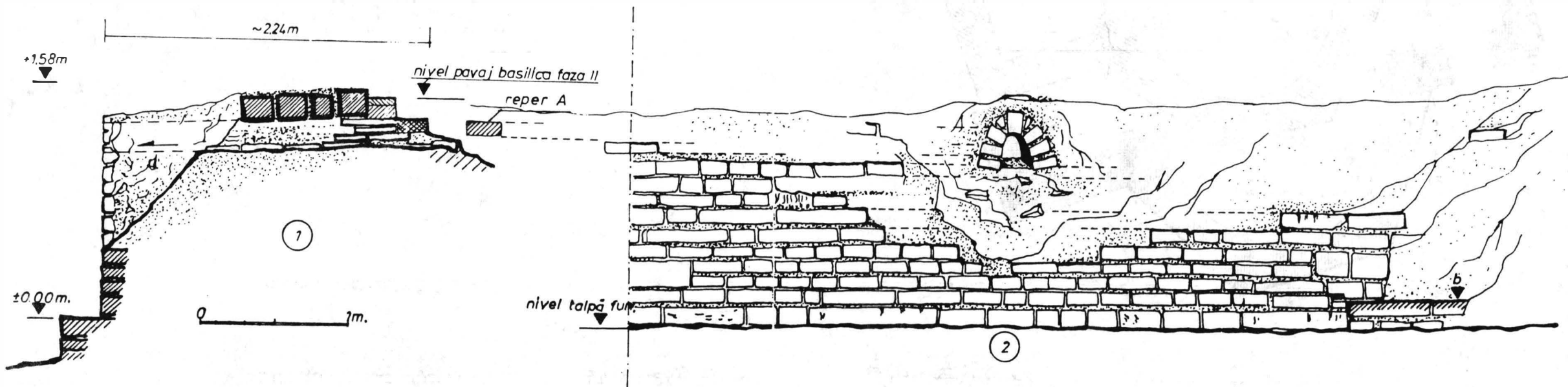

Fig. 6. Argamum. Extremitatea nordică a tronsonului din curtea estică străpunsă de canalul de scurgere: vedere (2) și secțiune (1) prin canal.

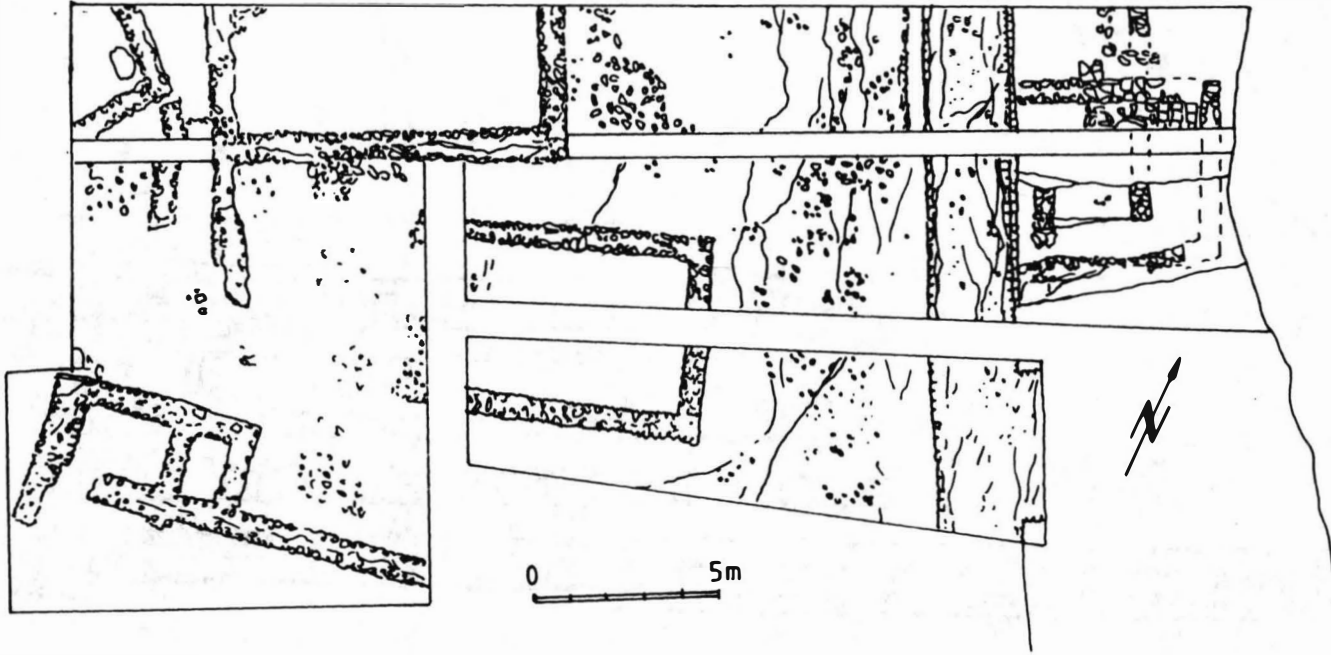

Fig. 2. Argamum. Curtina de est și urmele de locuire adiacente (după Maria Coja).

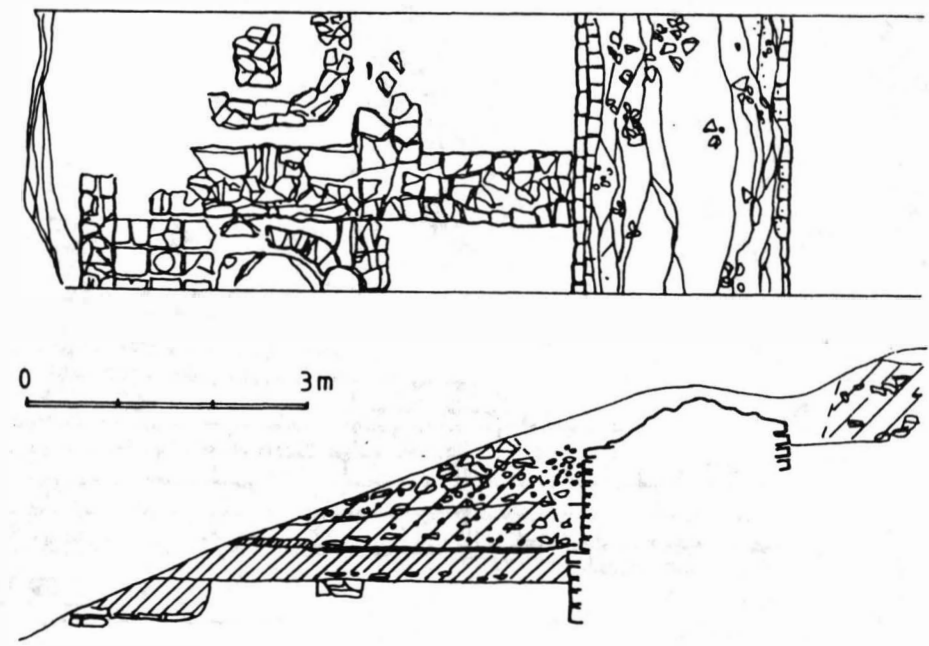

Fig. 3. Argamum. Curtina de est (cu indicarea bastionului): plan publicat „in oglindă” și profil (după Maria Coja).

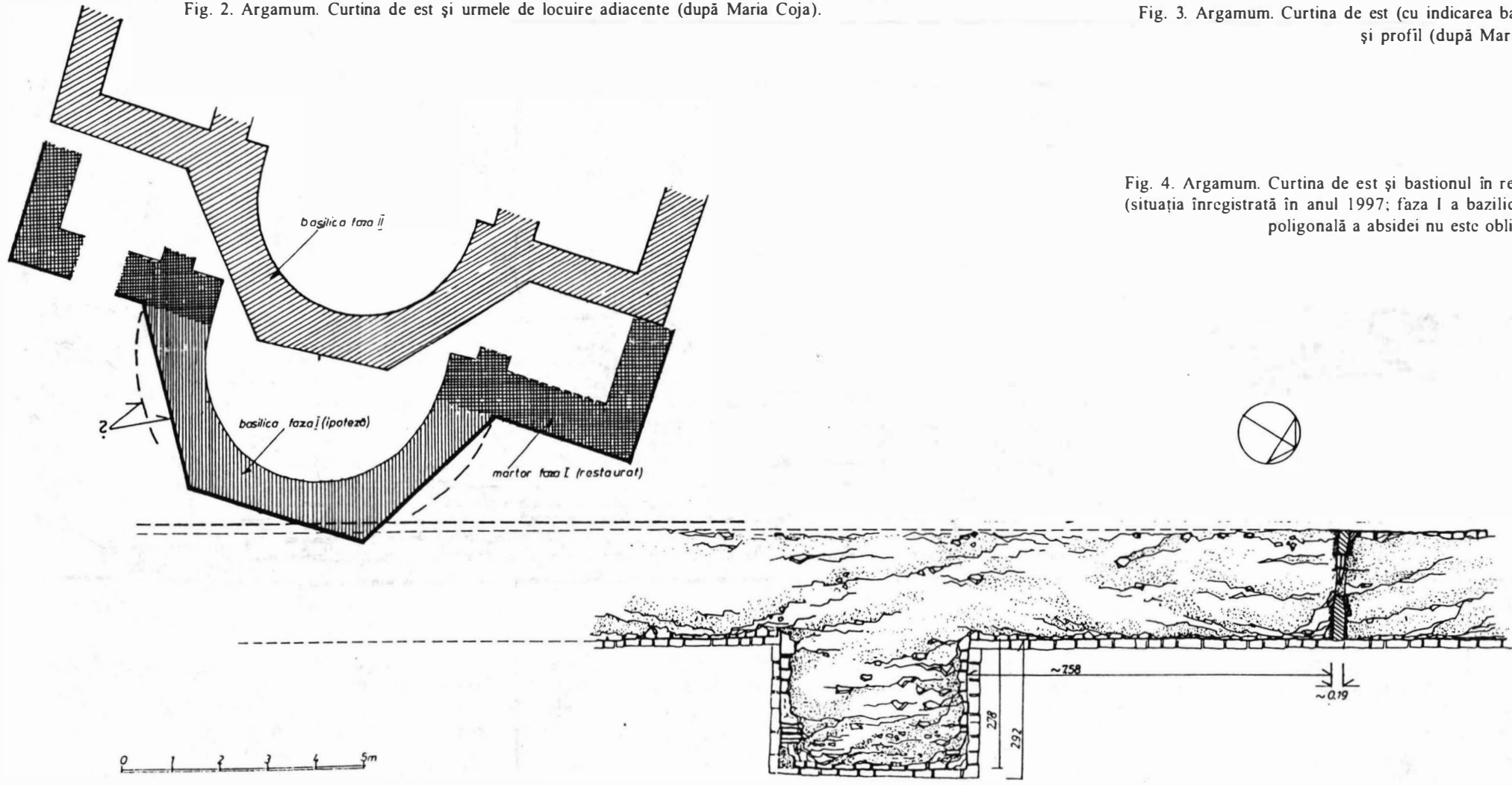

Fig. 4. Argamum. Curtina de est și bastionul în relație cu basilica învecinată (situația înregistrată în anul 1997; faza I a basilicii este ipotetică, iar forma poligonală a absidei nu este obligatorie).

Cercetările Mariei Coja¹⁴, orientate preponderent spre obținerea unor date mai clare privind topografia, stratigrafia și formele de ocupare a sitului vor aduce, printre multe altele, noi și deosebit de importante informații cu privire la cronologia zidului de incintă (fig. 2–3)¹⁵.

În cele ce urmează vom prezenta observații¹⁶ cu privire la această ultimă problemă, analizând unele aspecte tehnico-constructive înregistrate în cazul punctual al unui tronson din curtea estică, adiacentă falezii actuale (fig. 4–8; 10, 12–15).

2. Particularități ale tehnicii de construcție specifice zidăriei acestui tronson (fig. 4–8) au fost interpretate ca reprezentând două faze distincte de construcție („remaniere”). Unei prime faze i-ar aparține porțiunea pe care o percepem actualmente ca „talpă” (fundatie) a zidului; aceasta ar fi constituit cleveția corespunzătoare fazei inițiale, reutilizată ulterior ca fundatie pentru cea de-a doua fază de existență a zidului, corespunzătoare unei refaceri a curții. Această fază ar fi decriptabilă datorită neuniformității dimensionale a blocurilor de parament și prin observarea diferențelor de mortar¹⁷. Prin urmare, decodarea globală a tehnicii de zidărie poate avea o relevanță deosebită care depășește o cunoaștere punctuală, de detaliu (dealtfel obligatoric), a aspectelor sale mai mult sau mai puțin particulare, reprezentând sau nu faze de construcție dis-

¹⁴ Inițiate în anul 1965.

¹⁵ I se datorează Mariei Coja redegajarea bazilicii trinavate și a unor porțiuni din incinta romano-bizantină cercetate anterior de P. Nicorescu, cercetări complete asupra unei noi bazilici paleocreștine. sondaje stratigrafice privind locuirile *intra* și *extra muros* din epocile greacă, romană și romano-bizantină, observațiile privind existența unui edificiu bazilical anterior pe amplasamentul bazilicii trinavate centrale (despre care va veni vorba și în studiul de față). identificarea urmelor de locuire romană timpurie și a amplasamentului necropolei romano-bizantine și degajarea unui tronson din incinta greacă clasică (Maria Coja, *Peuce* 2, 1971, p. 179–191; eadem. *BMI* 41, 1972, 3, p. 33–42; eadem, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, Atena, 1972, p. 267–274 și pl. 23–28; eadem, *Dacia*, N.S. 26, 1982, p. 171–174; eadem, în *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Paris, 1985, p. 100, fig. 219).

¹⁶ Cercetări efectuate în anul 1997, cu prilejul elaborării proiectului de conservare *in situ*, restaurare și punere în valoare a ansamblului istoric *cetatea Argamum* (finanțat de Ministerul Culturii). Ne face o deosebită plăcere să notăm aici contribuția deosebită a d-șoarei Mihaela Marcu (arheolog la Muzeul de Istorie din Piatra Neamț) și a studenților ieșeni Cristina Gendăuanu, Cecilia Stoian și I. Vizauer, conduși de d-l L. Mihailescu Bîrlița, pentru participarea la măsurătorile necesare realizării relevvelor tronsonului de zid care face obiectul acestui studiu. Toate relevvele, cu excepția cazurilor altfel indicate, au fost realizate de Monica Mărgineanu Cârstoiu.

¹⁷ „S-a observat cu acest prilej că zidul a suferit unele reparații făcute ori în urma unor distrugereri, ori din cauza pericolului unei alunecări de teren, reparații sesizabile prin diferența de mortar și a dimensiunii blochetelor paramentului. La bastion situația este ceva mai clară [sic!] în sensul că paramentul într-o fază mai veche avea nivelul mai jos. În momentul reparației el a fost păstrat până la înălțimea necesară drept fundatie, creându-se o nouă plintă față de care s-a retras noul parament” (Coja, *BMI* 41, 1972, 3, p. 38).

tincte în perspectivă cronologică¹⁸. Ea este necesară pentru cercetarea întregului ansamblu al curtinei și implicit pentru observarea transformărilor petrecute în cetatea Argamum în epoca romano-bizantină, așa cum o sugerează de altfel și studiile de până acum ale Mariei Coja¹⁹. Vom enumera câteva dintre problemele importante, a căror cercetare implică o acordare directă cu soluțiile de interpretare a eventualelor faze de construcție ale acestui tronson al curtinei:

a) Concluziile referitoare la etapele constructive pot avea relevanță asupra particularităților și cronologiei întregii curtine, al cărei traseu²⁰ urmează linia generală a falezii actuale.

b) Porțiunea de zid în discuție se află în imediata apropiere a uneia dintre bazilicile creștine importante (fig. 4, 10) și este sigur că în momentul în care se va cunoaște cu exactitate relația cronologică dintre traseul său și faza mai veche a acestei bazilici – în care absida înainta mai mult spre faleză²¹ – se va face un important pas spre ancorarea informațiilor existente până în acest moment în cadrul unor ipoteze mai ample documentate privind complexa problematică a evoluției urbanistice a cetății Argamum²².

c) Stabilirea fără echivoc a succesiunii fazelor constructive are consecințe directe asupra înțelegerii planului după care a fost edificată inițial²³ și (eventual) reedificată fortificația cetății în epoca târzie. Forma aproape triunghiulară, evident neobișnuită²⁴, a traseului general urmat de fortificația

¹⁸ Este vorba de cel puțin două faze, conform interpretării Mariei Coja (*loc. cit.*): una provenind dinaintea de sfârșitul sec. IV, cealaltă posibil din sec. V–VI (?). Cum s-a văzut, P. Nicorescu, orientându-se exclusiv după sursele antice, vorbea despre o singură fază, din sec. VI (Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique 25, 1944, p. 91–101). Din păcate, porțiunea cunoscută din traseul său nu ne permite să descriem în termeni fără echivoc această învecinare, după cum nu cunoaștem deocamdată aproape nimic din caracteristicile paramentului interior și evident, foarte puțin concludent despre nivelurile de călcare corespunzătoare.

¹⁹ Supra, n. 15.

²⁰ Există foarte puține mărturii ale acestui zid: procesul de eroziune a falezii (care este și astăzi în curs de desfășurare) a determinat prăbușirea pe parcursul timpului a celei mai mari părți din traseul său.

²¹ Coja, BMI 41, 1972, 3, p. 33–42.

²² Din păcate, în zona imediat adiacentă absidei, zidul de incintă (împreună cu capătul absidei bazilicii mai vechi) s-a prăbușit (în epoca modernă) odată cu faleza. În ceea ce privește relația cu edificiile târzii intramurane învecinate tronsonului de zid observat de noi nu cunoaștem deocamdată decât că „talpa zidului exterior spre lac se află mult mai jos decât nivelele de locuire surprinse în interior”; așadar nimic despre nivelurile corespunzătoare de călcare de la interior (Coja, Peuce 2, 1971, p. 183). Este regretabil că Maria Coja nu a avut posibilitatea de a-și continua cercetările în această zonă, abordată de domnia sa tocmai în speranța de a evidenția relația dintre zidul de incintă și construcțiile învecinate, situate la interior și exterior. Tocmai aceste relații au rămas insuficient lămurite (Coja, BMI 41, 1972, 3, p. 37, n. 20).

²³ Observațiile Mariei Coja, efectuate într-un amplu sondaj amplasat pe terasa de sud, în afara fortificației, pun în evidență existența unei faze inițiale de construire a curtinei, anterioare anului 364 (*ibidem*, p. 38).

²⁴ Datorită asemănării relative a traseului general al curtinei cu un triunghi dreptunghic, pentru simplificarea referirilor noastre, vom numi, în mod convențional, partea de traseu care actualmente urmărește faleza „ipotenuza” iar celelalte două aripi de cortine „catete”.

târzie corespunde *integral* traseului timpuriu, fiind încă de atunci, în porțiunea sa „atipică”²⁵, o consecință directă a adaptării necesare față de o situație obiectivă legată de configurația terenului? Sau, în faza incipientă fortificația a avut un traseu „normal”, iar „ipotenuza” ar reprezenta un traseu adaptat, într-o etapă târzie, unei configurații nou create în urma unei prăbușiri a falezei²⁶? În fond, termenii acestei dileme obiectivează necesitatea de a răspunde câtorva întrebări, în funcție de care orice cercetare viitoare, privitoare la evoluția vieții urbane în epoca romană și romano-bizantină, va trebui în mod necesar a urmări să-și clarifice poziția. Prin urmare, traseul curtinei de est (dinspre faleză) apare²⁷ numai într-o epocă relativ târzie, ca rezultat obiectiv al restrângerii substanțiale a ariei cetății, forțată de o prăbușire a falezei și, implicit, al adaptării necesare a noului traseu față de o nouă configurație a terenului (v. tabelul 2, varianta 1), sau, traseul zidului de incintă, în pofida unor eventuale refaceri, a rămas neschimbat²⁸ din faza sa inițială (romană?) inclusiv în perimetrul său estic (tabelul 2, varianta 2)?

d) Față de aspectele de mai sus este dependentă și problematica impusă de descoperirea unor urme de locuire în exteriorul tronsonului de curtaină discutat aici, datate aproximativ între sec. II și sec. V²⁹: poate fi considerată respectiva locuire într-adevăr *extramurană* față de ansamblul cetății (fig. 11/1), așa cum apare din concluziile de până acum³⁰, sau această poziție trebuie reconsiderată (tabelul 2)?

3. Observațiile noastre asupra acestui tronson al curtinei se referă exclusiv la paramentul său exterior și, parțial, la structura internă. Nivelul de la care aceste observații au fost posibile este nivelul de călcare actual („adaptat” unui traseu neregulat) situat mai jos de nivelul superior al tălpii fundației cu minimum 8 cm și maximum 40 cm³¹.

Planul (fig. 4):

Tronsonul observat este constituit dintr-un mic bastion rectangular și cele două cortine adiacente. Fașadele laterale ale bastionului depășesc linia curtinei

²⁵ Respectiv traseul care urmărește „ipotenuza”.

²⁶ O prăbușire a falezei încă din antichitate este sugerată chiar de Coja (*op. cit.*). De altfel, aspectul actual al falezei, atacată de un proces de eroziune care este departe de a fi încheiat, indică fără echivoc iminența unei noi prăbușiri.

²⁷ Racordându-se la cortinele nord și sud în felul în care se „racordează” o ipotenuză față de cele două catete ale unui triunghi dreptunghic.

²⁸ Sau a suportat transformări care nu au afectat forma în sine a perimetrului „triunghiular”.

²⁹ Coja, *op. cit.*

³⁰ Dacă zidul de incintă ar avea în acest punct faze anterioare sec. V, atunci ar rezulta că urmele de locuire atestă o extindere *extra muros*.

³¹ Observarea fundației pe o asemenea adâncime este posibilă în cazul bastionului și doar în câteva puncte ale curtinei. În secțiunea prin zid publicată de Coja, conform – exclusiv – scării grafice, se poate constata că fundația a fost dezgolită pe o adâncime de minimum 80 cm (cf. fig. 3).

cu 2,64 (2,78) m, fațada frontală desfășurându-se pe o lungime de 3,99 m³². Curtina dinspre nord a fost observată pe o lungime de 11,11 m, iar curtea dinspre sud pe o lungime de maximum 3,97 m. Grosimea zidului, măsurată în câteva puncte unde s-a putut descifra pe teren traseul paramentului interior, măsoară 2,24 (2,28) m. Plinta fundației este evazată cu cca 0,20 m față de elevația zidului³³. La o distanță de cca 7,59 m față de fațada nordică a bastionului un canal de scurgere traversează zidul curții. Nu se poate observa în suficientă măsură aspectul zidului în ceea ce privește structura sa internă, astfel încât nu se poate afirma deocamdată nimic altceva decât că emplectonul (realizat ca *opus caementicium*) este format din piatră spartă legată cu mortar de culoare gri (var+nisip+pietriș foarte fin)³⁴.

Fundația:

Deși nici aceasta nu poate fi actualmente în întregime observată, se poate spune că ea reprezintă un tip de fundație evazată. Partea superioară a tălpii, vizibilă astăzi, este formată din blochete și meloane „asizate”, oarecum analoge celor utilizate la parament (v. infra), însă cu o mai mică atenție acordată regularității suitei de blochete care sugerează și, în consecință, cu o mai accentuată prezență a rosturilor (orizontale) cu lărgime maximală (≥ 6 cm) și așchii plate de umplutură. S-au utilizat sporadic porțiuni cu meloane

³² Dimensiunile se referă, desigur, la elevația zidurilor. În dreptul bastionului partea dinspre interior a curții nu este deocamdată vizibilă. Se poate aprecia totuși că grosimea totală corespunzătoare bastionului nu poate fi mai mică de 5.20 m (rezultat al însumării porțiunii în rezalit a bastionului cu grosimea minimă înregistrată în cazul curților adiacente).

³³ Așadar, grosimea totală a zidului împreună cu plinta măsoară 2.48 m. Menționăm că rezultatul măsurătorilor efectuate până acum este oarecum contradictoriu: conform lui Nicorescu, se poate nota ca măsură minimă pentru grosimea zidului valoarea de 2,80 m, iar Coja înregistrează chiar pentru tronsonul discutat aici 2,80 m, specificând că această grosime include și plinta (Coja, *op. cit.*, p. 38, n. 23). Ar fi deci de presupus că linia interioară a zidului observată de noi (și care reprezintă în mod cert linia unei asize) nu corespunde paramentului interior, rezultând prin urmare că emplectonul nu este turnat în vrac, ci asizat. Având în vedere caracterul excepțional al acestui procedeu, este limpede că noi sondaje vor fi necesare pentru a clarifica problema structurii interne a zidului. Cu privire la dimensiunile bastionului (necunoscut lui Nicorescu și descoperit de Coja): „Odată cu redegajarea paramentului exterior am descoperit un bastion cu laturile de câte 3 m, neconsemnat în plan și o serie de ruine anterioare plasate mai jos de actuala plintă” (*ibidem*).

³⁴ Nu știm deocamdată cât de adânc pătrund blocurile de parament în masa zidului; este foarte probabil ca emplectonul să fie un *opus caementicium* dispus pur și simplu în vrac, dar nu este exclus ca masivul de umplutură din spatele paramentului să fie și el „asizat”, cu toate că un asemenea mod de construcție este rar întâlnit (v. J.-P. Adam, *La construction romaine. Matériaux et techniques*², Paris, 1989, p. 150). Notăm de asemenea prezența cu totul sporadică a fragmentelor de cărămidă spartă (sau alte fragmente ceramice) utilizate ca elemente de umplutură în rosturi: de ex. pe parcursul curții situată la nord față de bastion este clară prezența unui asemenea element într-un singur punct!

dispuse în arici³⁵ (fig. 5/a), procedeu frecvent întâlnit la zidurile edificiilor din interiorul cetății. Rosturile orizontale variază în general între o grosime minimă de 0,5 cm și maximă de 6 cm. Grosimea rosturilor verticale este mult mai constantă, variind ne semnificativ în jurul a 2 cm³⁶. La limita nordică a tronsonului observat de noi se poate remarca o treaptă de fundație, rezultat probabil al adaptării acesteia la panta (încă) ușor³⁷ ascendentă a terenului (fig. 6/2b).

Apareiajul (fig. 5–8):

Paramentul este format din blochete (meloane prelucrate) rectangulare, de dimensiuni extrem de variate, în general dezvoltate pe lungime (v. tabelul 1)³⁸, cu asize compensate pe parcursul lungimii³⁹ și cu elemente de reglaj și umplutură⁴⁰. Fără să fie neregulat, el nu se supune unei încadrări foarte riguroase, asociind caracteristici evident asociabile cu *opus vittatum*⁴¹ (prezența blochetelor de dimensiuni sporite în zonele critice)⁴² cu caracteristici ale tipului de *apareiaj din blocuri plate și reglaje décroșate*⁴³. Datorită stării de conservare, blochetele

³⁵ Acest sistem (dispoziție „en hérisson”) este format din elemente în general plate și alungite, dispuse pe cant după o oblică mai mult sau mai puțin accentuată. Zidăria romană utilizează acest tip de punere în operă în special în cazul tălpilor și masivelor de fundații (sau diguri), cu rostul de a se opune apelor de infiltrație (R. Ginouvès, R. Martin, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* I. Paris-Roma, 1985, p. 96; Adam, *op. cit.*, p. 137, 156). Menționăm că această tehnică este utilizată uneori chiar și în corpurile embletonului (de ex. la fortificațiile din Bavay, v. *ibidem*).

³⁶ Se știe de altfel că, în perspectivă cronologică, numai lărgimea rosturilor orizontale deține o relativă relevanță: în general rosturi înguste de 1–2 cm se practică preponderent în sec. I–II p.Chr., fără însă ca aceasta să constituie o regulă riguroasă (*ibidem*, p. 150).

³⁷ Este evident că ne aflăm în imediata vecinătate a zonei de cotă maximă a cetății.

³⁸ Acest tip de tăiere a blocurilor corespunde tipului de rocă depozitată în straturi (v. *infra*, p. 256, anexa petrografică).

³⁹ Altfel spus, înălțimii unui singur bloc de asiză („principală”) îi corespunde de la un moment dat suma înălțimilor a două sau chiar trei blochete-meloane (din asizele „secundare”). Acest tip de reglaj poate apărea ca element compensator atât pe lungimea corespunzătoare unei asize normale, cât mai ales, firește, în cazul asigurării reglajului *asizelor secundare* cu *asiza principală* corespunzătoare.

⁴⁰ Bușoane de piatră sau pur și simplu așchii.

⁴¹ Acest apareiaj nu pare să se supună unei încadrări fără echivoc circumscrișă tipologiilor acceptate, în primul rând din cauza dimensiunii blocurilor: acestea nu pot fi încadrate în nici un caz în familia apareiajului mic (petit appareil), în care J.-P. Adam încadrează *opus vittatum* (cu meloane a căror înălțime variază în medie, teoretic, între 10 și 12 cm, iar lungimea între 10 și 20 cm), dar nici în categoria *apareiajului mare*, datorită frecvenței utilizării inclusiv a blocurilor de dimensiuni relativ mici.

⁴² Cu blochete de dimensiuni sporite dispuse în general înspre baza elevației, la colțuri etc. Vezi, de exemplu, zidul teatrului din Argentomagus (Adam, *op. cit.*, p. 150, fig. 325); un tip asemănător la Glanum, unde tipul de apareiaj nu este descris ca „*opus vittatum*”, ci ca apareiaj din meloane rectangulare –, *appareil de moellons quadrangulaires*” (Ginouvès, Martin, *op. cit.*, I, pl. 20, fig. 2).

⁴³ Tipul descris ca „*appareil à blocs plats et empilages à décrochements*” (*ibidem*, pl. 21, fig. 4). După tipologia adoptată de Adam, s-ar putea defini, mai simplu, ca o variantă de *apareiaj cu asize reglate* (încadrat la rândul său în categoria *opus vittatum*, ca de ex. la zidăria amfiteatrului din Fréjus; cf. Adam, *op. cit.*, p. 149, fig. 321).

paramentului par mai slab „rectangularizate” decât au fost la origine; este totuși evident că muchiile meloanelor rectangulare n-au fost perfect lineare în momentul punerii în operă, unele muchii și colțuri fiind deteriorate încă din acel moment. În general, asize formate din blochete de dimensiuni mai mari sunt situate, firește, în zonele critice. Astfel, primele trei asize ale curtinelor și bastionului sunt în general construite din asemenea blocuri, fără însă ca aceasta să constituie o regulă perfect respectată⁴⁴. Asize (sau asize parțiale) formate din blochete de dimensiuni oarecum sporite apar însă mai mult sau mai puțin sporadic și la nivelurile superioare, cum este de exemplu asiza nr. 6 a curtinelor, asiză compensată prin două asize de înălțime mai mică în cazul fațadei de nord a bastionului. În cazul laturii de sud a bastionului corespondența între asize se face analog, dar prin asociere cu procedee de decroșare parțială și orizontalizare prin variația grosimii straturilor de mortar. Este evidentă prezența unor asize formate din blochete foarte aplatizate, dispuse, probabil, ca asize de reglaj⁴⁵. Principalele asize de reglaj (?) sunt: a patra asiză a curtinei care se desfășoară pe o lungime de cca 5,42 m la nord de bastion (dincolo de această distanță corespunde asizei a cincea), a cincea asiză corespunzătoare curtinei situată la sud de bastion⁴⁶, a cincea asiză a fațadei de nord a bastionului și a șaptea asiză a fațadei de sud.

Tabelul 1

Dimensiuni ale blochetelor utilizate în paramentul exterior⁴⁷

CURTINA SUD		BASTION		CURTINA NORD (←5.42 m)		CURTINA NORD (→5.42 m)	
Lungime	Înălțime	Lungime	Înălțime	Lungime	Înălțime	Lungime	Înălțime
70	10,5	60	10,5	80	17	63	11,5
40	7	36,5	11,5	60	17,5	60	12
36,5	15	27,5	16,5	56	18,5	37	23
30	17	27,5	13,5	42,5	19	27	10
29,5	18,5	27	13,5	24,5	7,5	24	16(16,5)
17,5	9	21	14,5	19,5	13	16,5	8
16	16,5	21	11,5	18,5	13	14	13
15	14	20	6	16	11	18,5	8
13	11,5	18,5	6	12 (12,5)	8,5(9)	18	9,5
12,5	11	13,5(14)	11,5(12)	8	17,5	12	5,5

⁴⁴ Chiar și în cadrul unor asemenea asize dimensiunile blocurilor pot descrește în zonele mai îndepărtate de intersecția cu bastionul. Așadar, se poate spune că, în general, dimensiunile mari pot fi întâlnite odată cu apropierea relativă față de laturile bastionului.

⁴⁵ Acest rol este suplinit de obicei de asize de cărămidă (v. de ex. Adam, *op. cit.*, p. 156, fig. 340). Din păcate nu se poate deocamdată observa dacă, asemenea cazului în care asizele de reglaj orizontal sunt realizate din cărămidă, blochetele aplatizate de la zidul argamens parcurg întreaga grosime a zidului sau se încastrează adânc în emplecton (condiții necesare pentru a îndeplini funcția unei asize de reglaj).

⁴⁶ Căreia îi corespunde o asiză din blochete plate aparținând curtinei dinspre nord (cu rol probabil analog asizei de reglaj).

⁴⁷ Tabelul nu are ca scop prezentarea tuturor dimensiunilor înregistrabile la ora actuală; el are o valoare de sugestie în legătură cu modul în care variază dimensiunile generale (dificil de standardizat datorită caracteristicilor calcarului utilizat).

Tratarea rosturilor :

Mortarul din rosturile verticale apare în general prin scurgere din mortarul rosturilor orizontale corespunzătoare. În acest fel distanțarea dintre blochete (lărgimea rosturilor verticale) a fost mult mai uniform (și cu valori minimale) distribuită în suprafața paramentului⁴⁸; variația grosimii apare în general cuprinsă între 0,5 cm și cca 2 cm.

Variația grosimii rosturilor orizontale nu este aleatorie. Impusă de necesitățile de orizontalizare, ea contribuie la ceea ce am putea numi „reglarea fină” a asizelor. Acest tip de reglare cu ajutorul mortarului din rosturi apare mai ales ca element compensator, atât pe lungimea corespunzătoare unei asize normale, cât, mai ales, firește, în cazul asigurării reglajului *asizelor secundare* cu

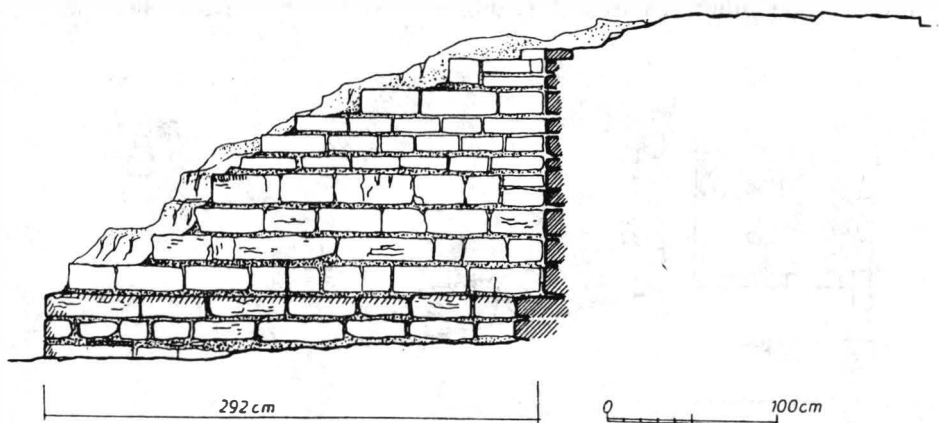

Fig. 7. Argamum. Vederea fațadei nordice a bastionului.

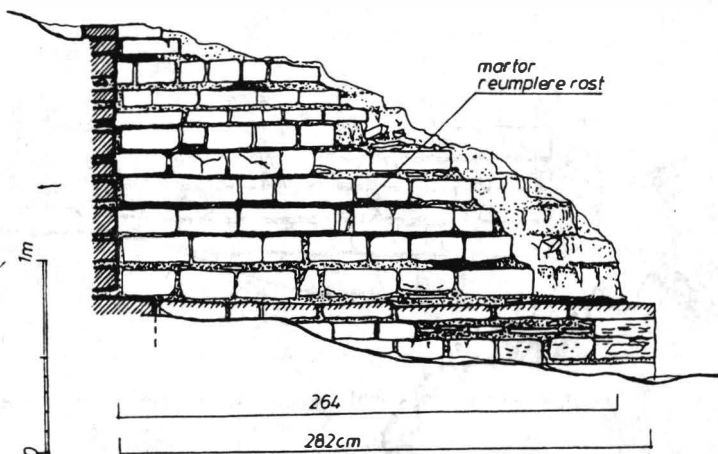

Fig. 8. Argamum. Vederea fațadei sudice a bastionului.

⁴⁸ Poate fi regăsit aici unul dintre motivele pentru care lărgimea rosturilor verticale nu este relevantă cronologic.

*asiza principală*⁴⁹ corespunzătoare. Se poate considera că, în ultimă instanță, la originea acestui procedeu regăsim calitatea însăși a pietrei destinată construcției: calcarul (de origine locală), deși apt pentru construcție, este suficient de friabil pentru a nu se preta la o „standardizare” globală a dimensiunilor blochetelor destinate punerii în operă. Dimensionarea extrem de variată a blochetelor (tabelul 1) care formează paramentul poate fi interpretată, alături de considerente legate de rezistența și coeziunea zidului, și ca efect al acestei realități. Un alt efect este și friabilitatea muchiilor și, implicit, a colțurilor blochetelor, menționată anterior. Cum vom arăta în cele ce urmează, consecințele acestui inconvenient sunt diminuate tot cu ajutorul mortarului din rosturi.

Sporadic distribuite în masa paramentului se pot observa unele „puncte critice”, unde întâlnirea traseelor unor rosturi învecinate este însoțită de o

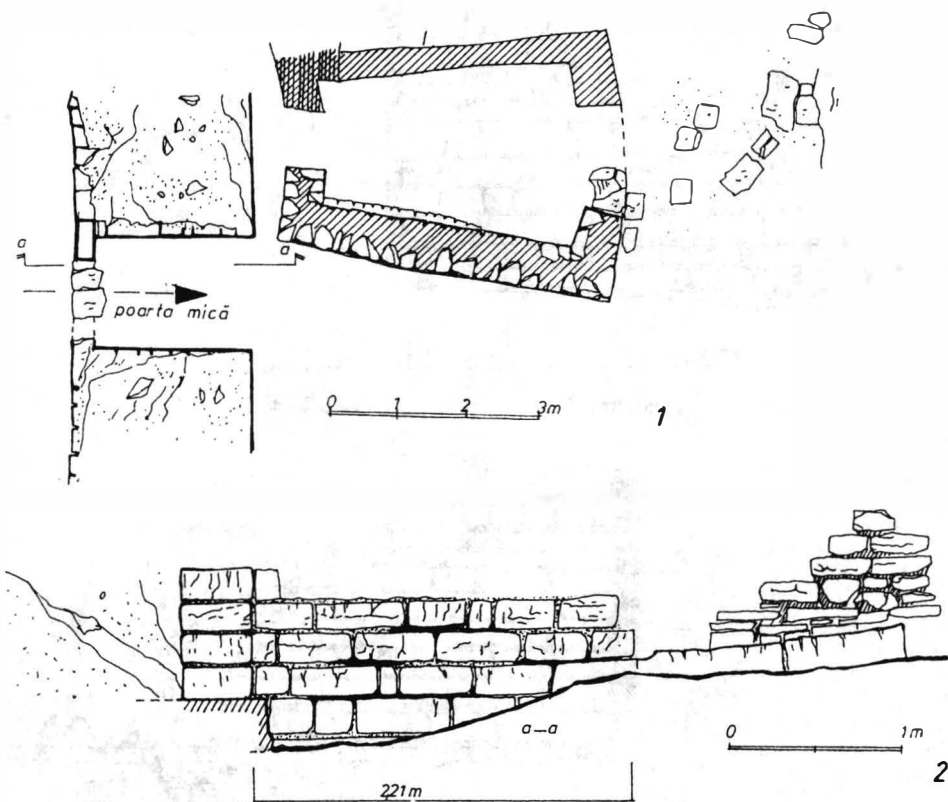

Fig. 9. Argamum. Ansamblul Poarta Mică: plan (1) și vedere laterală (2).

⁴⁹ Aceste denumiri sunt prin excelență convenționale. Le utilizăm pentru a distinge între (porțiuni de) asize formate dintr-un singur rând de blocuri (*asize principale*) și asizele corespunzătoare „compensatoare” (*asize secundare*), formate din două sau mai multe rânduri de blochete (meloane prelucrate) a căror înălțime rezultată prin însumare este egală cu înălțimea *asizei principale*.

decroșare simplă⁵⁰ sau mai complexă a asizelor⁵¹. Acestea apar sub forma unor „noduri” de mortar cu suprafața mai mare decât a rosturilor propriu-zise. Uneori în aceste „noduri” apar elemente de umplură formate din meloane mici, așchii de piatră (predilect plate); cu totul excepțional în cazul curtinelor propriu-zise și sporadic în cazul paramentelor bastionului sunt utilizate cioburi ceramice.

Atât în cazul curtinelor, cât și al bastionului, s-a putut observa prezența unor urme ale tratamentului originar al rosturilor: acesta este atestat prin porțiunile în care se mai conservă stratul exterior din mortarul utilizat în rosturi. Mortarul are o culoare roz deschis, diferită de culoarea gri a mortarului din masa generală a zidului. Aceste urme de mortar reprezintă mărturia unui procedeu special de tratare a rosturilor, pe care considerăm necesar a-l descrie în liniile sale generale⁵².

După punerea în operă a paramentului, rosturile, lăsate goale față de nivelul paramentului, au fost *reumplute* cu un mortar de culoare roz și în final *retrasate*⁵³. Mortarul suplimentar cu care se efectua reumplerea depășea (pe fațada zidului) linia muchiilor, asigurându-se protejarea lor suplimentară și în același timp disimulându-le imperfecțiunile rezultate din tăierea pietrei. Pentru a se „corecta” linearitatea rosturilor și deci pentru a se reface efectul vizual al regularității sugerate de succesiunea orizontală și verticală, rosturile au fost retrasate. În cazul de față unicul rezultat observabil astăzi al acestei operații este un traseu marcat printr-o abia vizibilă concavitate⁵⁴, a cărui lărgime (în porțiunile posibil astăzi de observat) măsoară, aproape constant, cca 1 cm. Este remarcabil modul deosebit de îngrijit în care s-a realizat finisarea prin

⁵⁰ Când, de exemplu, în cadrul unei asize înălțimea unui bloc este mai mică decât a celor învecinate.

⁵¹ Respectiv adiacența unor asize principale cu altele secundare.

⁵² Este important a elimina posibilitatea ca acest procedeu să fie confundat cu o măturie a unei faze de construcție distincte față de zidul legat cu mortar de culoare gri. Întrucât mortarul de culoare roz este singurul care poate fi diferențiat (exclusiv vizual) de cel de culoare gri, presupunem, în absența altor indicații, că este cel care (împreună cu dimensiunile diferite ale blochetelor de parament) a determinat-o pe Maria Coja să considere că tehnica de zidărie relevă două faze distincte de edificare a zidului.

⁵³ Din categoria *rosturilor pline (joints pleins)* fac parte acele rosturi în care materialul liant este adus la nivelul paramentului. Când, raportate la nivelul paramentului, rosturile sunt lăsate la început goale, ele urmează să fie umplute cu un mortar de mai bună calitate decât cel utilizat în masa zidului. Acest tip de rost (prezent și la Argamum), numit *rost reumplit („joint regarni”)*, este de fapt o varietate a tipului de *rost plin*. Rosturile rezultate sunt cunoscute sub numele de *rosturi reumplute și retrasate („joints regarnis et retracés”)*. Subliniem însă că, la nivel general, rosturile *reumplute* nu sunt obligatoriu și *retrasate*, după cum nici operația de *retrasare* nu este obligatoriu determinată de *reumplere* (Ginouès, Martin, *op. cit.*, p. 128, pl. 34, fig. 13).

⁵⁴ În acest caz pare evident că scopul retrăsării era pur decorativ.

reumplere a rosturilor; stratul de mortar corespunzător reumplerii este el însuși format din două straturi. Stratul de bază, mai gros (cca 0,7 cm) și cel exterior (maximum 0,25 cm). Mortarul (var + praf de cărămidă + spărturi ceramice extrem de fine) este asemănător în ambele straturi, cu deosebirea că cel exterior conține mai mult praf de cărămidă⁵⁵.

Aspectul paramentului în ansamblul său evidențiază deci o tehnică a apareiajului de evidentă tradiție romană, iar lărgimea uneori impresionantă a rosturilor orizontale sugerează, eventual, o epocă de construcție târzie⁵⁶.

*Canalul de scurgere*⁵⁷ (fig. 6 și 11/2):

Traseul canalului este ușor oblic față de perpendiculara pe linia curteii, iar lărgimea sa măsoară 19 cm. Pentru asigurarea evacuării i s-a dat o pantă ușoară înspre exteriorul zidului. Arcul de descărcare are o formă mai puțin obișnuită, oarecum asemănător unei parabole⁵⁸. Bolțarii arcului, formați din blochete aplatizate dispuse pe cant prezintă (în fațadă) lungimi crescătoare înspre baza arcului⁵⁹. Bolțarul de la „cheic” cel mai bine conservat are o adâncime de cca 20 cm⁶⁰. Deși foarte distrus, dimensiunea canalului propriu-zis poate fi reconstituită în valorile sale aproximative: în apropierea paramentului interior se păstrează urme ale patului de bază realizat din blochete extrem de aplatizate, astfel încât se poate aprecia că înălțimea golului canalului în acest punct este de 19 cm, iar diferența de nivel față de talpa vizibilă la exterior a fundației este de cca 124 cm. Dacă acest canal de evacuare a fost acoperit⁶¹, cum era firesc, iar pe parcursul traseului său intramuran structura zidită era susținută în mod analog celui caracteristic porțiunii în care traversează zidul⁶², rezultă că nivelul de călcare contemporan lui (considerat în imediata proximitate

⁵⁵ Culoarea roz a mortarului de rostuire, datorată prafului de cărămidă, nu este rezultatul unei opțiuni de natură estetică. Prezența prafului de cărămidă poate fi asociată cu intenția de a oferi rosturilor (și prin aceasta zidului) o mai mare protecție împotriva apelor de ploaie.

⁵⁶ Adam, *op. cit.*, p. 150.

⁵⁷ Autoarea descoperirii consideră că această „*deschidere în zid, având aspectul unui canal de scurgere*”, trebuie pusă în legătură cu remanierea zidului în această zonă, certificată prin „diferența de mortar”; de asemenea, nivelul la care se află această deschidere ar fi rezultatul nemijlocit al înălțării nivelului de călcare contemporan acesteia, la un moment dat, „față de vechiul nivel de călcare al zidului în această parte” (Coja, Peuce 2, 1971, p. 183).

⁵⁸ Vădind de fapt o intenție de „supraînălțare” prin raport cu un arc obișnuit în plin cintru.

⁵⁹ Caracteristicile acestui arc îl pot eventual defini ca un tip hibrid al arcelor de descărcare care, pe lângă misiunea de a ușura masa propriu-zisă a zidului, oferă posibilitatea de a asigura „vizitarea” (sau depistarea) conductelor în vederea unor intervenții (Adam, *op. cit.*, p. 259, fig. 551).

⁶⁰ El este de fapt o blochetă aplatizată dispusă pe cant.

⁶¹ De tipul *conductă acoperită* („conduits couverts”); cf. Ginouvès, Martin, *op. cit.*, II, Paris-Roma, 1985, p. 207.

⁶² Adică structură boltită.

a zidului) trebuia să se afle deasupra nivelului bolțarului de „cheie”. Dacă pe parcursul traseului dinafara zidului canalul nu avea o structură boltită, sau, în caz contrar, aceasta era rezolvată în plin cintru, acest nivel poate fi căutat, probabil, ceva mai jos⁶³; în acest fel s-ar fi putut lăsa vizibilă o mică porțiune din partea superioară a arcului⁶⁴ corespunzător paramentului interior, procedeu (frecvent întâlnit în asemenea cazuri) prin care se asigura reperul vizualmente necesar pentru eventualitatea unor intervenții (reparații)⁶⁵. Din acest punct de vedere, canalul poate fi pus în relație de contemporaneitate cu bazilica învecinată (faza II). Diferența de nivel înregistrată între dalajul din nava centrală a bazilicii și punctul „G” adiacent gurii canalului este de cca 24 cm⁶⁶; poziția rezultantă a gurii canalului evidențiază posibilitatea de a reconstitui cota relativă necesară pentru un nivel de călcare corespunzător, astfel încât acesta să răspundă dublei condiții impuse de necesitatea îngropării unei conducte de evacuare și în același timp de „echivalență” cu nivelul corespunzător bazilicii.

În absența unor informații arheologice exhaustive asupra acestei zone, una dintre puțin numeroasele concluzii lipsite de echivoc posibil de extras din observarea caracteristicilor construcției acestei porțiuni din canalizare este că nivelul gurii de *deversare* a canalului⁶⁷ nu a fost realizat în poziția obișnuită, la baza zidului⁶⁸, ci mult mai sus, cu toate dezavantajele care decurg din scurgerea apelor deversate pe o porțiune de parament⁶⁹. Concluzia la care ne obligă această realitate este că, în momentul construirii canalului, nivelul de călcare la exteriorul zidului⁷⁰ era situat mult mai jos față de nivelul de călcare din interior⁷¹. Din punct de vedere

⁶³ Cu echivalentul grosimii structurii corespunzătoare, caracteristice nivelului de călcare respectiv (conducta de evacuare trebuia să fie îngropată).

⁶⁴ Nu este exclus ca acesta să fi fost motivul „suprînălțării” înălțimii axiale care conferă arcului aspectul menționat.

⁶⁵ V. supra, n. 62.

⁶⁶ Mulțumim pe această cale d-lor Sorin Anghel și Marian Malagean, de la Institutul GEOECOMAR, care au avut deosebita amabilitate de a ne pune la dispoziție o serie de date de nivelment, pe care le utilizăm aici.

⁶⁷ Corespunzătoare deci paramentului exterior al zidului de incintă.

⁶⁸ Adam, *op. cit.*, p. 285, fig. 611.

⁶⁹ Poate nu întâmplător zona adiacentă gurii canalului este cea mai distrusă la nivelul paramentului.

⁷⁰ Aflat în mod normal deasupra tălpii fundației, așa cum se poate de altfel deduce și din profilul stratigrafic din fig. 3 (după Coja, Peuce 2, 1971, p. 186, fig. 4).

⁷¹ Această observație este în perfectă concordanță cu concluziile Mariei Coja (*op. cit.*). Cu toate acestea autoarea consideră că poziția gurii de canal corespunzătoare paramentului exterior se datorează construirii acestuia într-o fază mai târzie a zidului: „Că zidul a avut el însuși unele remanieri în urma vreunei distrugerii (...) se observă chiar în mica porțiune din paramentul exterior reddegajată de noi, reparație sesizabilă prin diferența de mortar. Totodată pare că s-a folosit acest prilej pentru a se practica o deschidere în zid, având aspectul unui mic canal de scurgere cu un mic arc ce ar corespunde unui nivel înălțat la un moment dat față

dimensional conducta de evacuare ar putea fi echivalată cu o calibrare de tip de *quinquagenaria*⁷² sau *septuagenaria*⁷³.

4. Deși cercetarea zidului de incintă în zona discutată aici nu este încă încheiată, se pot pune în evidență câteva posibilități de interpretare a succesiunii evenimentelor de natură constructivă care au afectat această zonă. În mod fundamental orice ipoteză referitoare la acest subiect este direct dependentă de observațiile Mariei Coja.

a) În zonele în care am avut posibilitatea să efectuăm observații, nu am putut surprinde existența mai multor faze de construcție. Zidul apare construit unitar, într-o tehnică de zidărie adaptată materialului utilizat, pe care am descris-o anterior și care, cum s-a văzut, nu pune în nici un caz probleme complicate de descifrare. Diferențele sensibile între dimensiunile blochetelor nu pot fi aduse ca argument pentru diferențieri între eventuale etape în perspectivă cronologică, iar singurele diferențe de mortar pe care le-am surprins sunt mărturia unui mod specific de prelucrare a rosturilor și nicidecum urme ale unei faze cronologic distincte de construcție⁷⁴. În ceea ce privește „talpa” zidului, ea reprezintă în mod evident o fundație evazată și, cel puțin în zona astăzi vizibilă, în nici un caz mărturia unei alte faze de construcție. Dacă o asemenea fază, mai timpurie⁷⁵, a existat, ea ar trebui în mod necesar să-și păstreze urmele la un nivel mai adânc decât cel până la care am avut noi acces⁷⁶. Desigur, unele reparații sau remanieri ale zidului pe parcursul existenței sale au fost posibile. Analiza exclusiv vizuală a mortarului utilizat în structura zidului nu ne permite însă atestarea unor asemenea intervenții pe porțiunea de parament exterior studiată. Cu alte cuvinte, orice

*de vechiul nivel de călcare al zidului în această parte” (ibidem, p. 183). Prin compararea profilului stratigrafic de la fig. 3 cu datele din fig. 6, rezultă că nici într-o asemenea viziune gura canalului nu poate corespunde vreunui nivel de călcare aflat la exterior, cu excepția situației în care canalul ar fi fost construit într-o etapă corespunzătoare unui nivel mai târziu decât oricare din cele păstrate *in situ* în momentul când s-au efectuat cercetările arheologice.*

⁷² Corespunde unei calibrări a canalizării în care conducta are o secțiune cu suprafața de 50 *dactyli*² și un diametru de 8 *dactyli* (14,72 cm). Cf. Adam, *op. cit.*, p. 276.

⁷³ Calibrare în care suprafața secțiunii măsoară 70 *dactyli*², iar diametrul conductei 17,3 cm (9,4 *dactyli*). Este mai puțin plauzibilă (având în vedere dimensiunile canalului), dar nu întrutotul exclusă o calibrare de tip *octogenaria* (suprafața = 80 *dactyli*², iar diametrul de 18,6 cm) (*ibidem*).

⁷⁴ În nici unul dintre cele două studii ale Mariei Coja anterior citate, care postulează existența a două faze în funcție de diferențele dimensionale ale blocurilor și diferențele de mortar, nu se indică nimic despre caracteristicile mortarelor respective; întrucât noi nu am putut observa alte diferențe decât cele deja descrise, presupunem (cu rezerva necesară) că și observațiile Mariei Coja la acestea se referă.

⁷⁵ Coja, *op. cit.*

⁷⁶ Din secțiunea prin zid corespunzătoare profilului se poate vedea că secțiunea arheologică a pătruns mai adânc înspre baza fundației, dar observațiile care-l însoțesc nu se referă la acest aspect, cum, de altfel, nici o observație arheologică nu descrie pentru această porțiune a fundației elemente care ar putea fi eventual legate de ipoteza existenței unei a doua faze de refacere.

eveniment de natură constructivă s-ar fi putut întâmpla în zonele superioare ale zidului, adică în porțiunea de *elevație* a curtinei, considerată dinspre interiorul cetății. Dar cum cea mai mare parte din această parte a elevației zidului nu s-a păstrat⁷⁷, o discuție orientată în jurul posibilelor intervenții care au afectat-o nu face parte din aria preocupărilor noastre din acest moment.

b) O problemă esențială este desigur datarea momentului de construcție a zidului de incintă surprins în această zonă. Pentru aceasta avem la dispoziție profilul stratigrafic asociat zidului, realizat de Maria Coja⁷⁸ (fig. 3). Acesta evidențiază destul de clar un nivel corespunzător părții superioare a tâlpiei; este de presupus, conform uzanțelor normale de construire a unui zid, că acest nivel corespunde nivelului de la care acesta a fost edificat. Datarea nivelului respectiv, deși nu este ferită de echivoc, este deductibilă din interpretarea profilului. Se afirmă cu suficientă claritate că nivelul databil în sec. V se afla *cu 20–30 cm mai jos* [s.n.] față de talpa fundației: „*De la nivelul actualei plinte, tot în exterior, mai jos cu 0,20–0,30 m se află un nivel de locuire cu construcții din piatră și ceramică de aspect tardiv care aparține probabil secolului al V-lea*”⁷⁹. Așadar, nivelul corespunzător momentului de construcție a zidului trebuie implicit pus în legătură cu o perioadă mai târzie, probabil aparținând sec. VI. Rezultă că momentul de edificare a zidului de incintă *în această zonă* poate fi pus în legătură cu o perioadă de construcție corespunzătoare *celeia de a doua fază* a bazilicii învecinate. Această ipoteză poate fi susținută și de alte importante observații: „*Conform planului obținut se poate afirma că ne aflăm în fața unei alte bazilici susceptibile de a fi datate în secolul al V-lea e.n. Nivelul ei de călcare se leagă foarte bine cu nivelul construcțiilor din exteriorul bastionului și curtinei adiacente, plasat mai jos de plinta față de care a fost vorba mai sus*” [s.n.]⁸⁰. Ca un corolar al observațiilor citate rezultă că în momentul în care a fost edificat zidul de incintă *în această zonă a cetății*, bazilica de sec. V a fost dezafectată. Noul traseu a fost obligat să-și asume o parte din suprafața adiacentă absidei bazilicii, destinată poate

⁷⁷ Iar cealaltă, până la o viitoare degajare, este încă inaccesibilă.

⁷⁸ *Ibidem*. Menționăm că acest profil nu pune în evidență un moment de construcție în care fundația zidului, „remaniat” în opinia autoarei, ar fi constituit paramentul unei faze anterioare. De asemenea, reamintim că legătura stratigrafică cu zidul a fost în mare parte iremediabil distrusă de către „șanțul Nicorescu”: acesta însă a putut afecta exclusiv nivelurile care coboară până la cel aflat imediat deasupra fundației (cf. Coja, Peuce 2, 1971, p. 186, fig. 4).

⁷⁹ Eadem, BMI 41, 1972, 3, p. 38.

⁸⁰ *Ibidem*. Este vorba așadar de nivelul datat de autoare în secolul al V-lea. Prin aceasta autoarea își reevaluează concluziile expuse în studiul său anterior (eadem, Peuce 2, 1971, p. 186–187), conform cărora s-ar fi putut deduce că nivelul atribuibil sec. V este cel situat mai sus (în proximitatea tâlpiei). Cum se va vedea în tabelul 2, această reevaluare a concluziilor asupra stratigrafiei oferă șansa de a acorda logic evenimente constructive importante din această zonă. Menționăm însă că Maria Coja nu face, în nici unul dintre studiile amintite, nici o referire directă la datarea nivelului despre care deducem că ar putea fi atribuit sec. VI.

circulației, nefiind exclus ca traseul curtinei să fi „tăiat” chiar o parte din absida respectivă (fig. 4, 10). Pentru refacerea edificiului bazilical, s-a construit deci altă absidă, ceva mai retrasă spre vest. În mod evident, această retragere, care de altfel nu depășea echivalentul unei adâncimi de absidă, a fost *indisolubil* legată de momentul edificării curtinei discutate aici, relația dintre cele două evenimente constructive, cel al edificării curtinei și cel al „retragerii” absidei spre vest, fiind una de la cauză la efect. Soluția aleasă pentru restructurarea impusă spațiului arhitectural urban de noul⁸¹ amplasament al curtinei exprimă o opțiune firească pentru o asemenea edificare. Ea poate fi legată nu numai de considerente de natură arhitecturală, dar și de factori legați de circulația urbană și, nu în ultimul rând, de necesitățile impuse de însuși învecinarea cu bastionul; pentru a asigura funcția de apărare prin accesul la ziduri în acest punct „critic” (prezența bastionului) era în mod evident necesar să se asigure un spațiu liber de circulație⁸². Vrem să spunem prin acestea că „retragerea” spre vest a absidei bazilicii iustiniane (?) a fost condiționată în mod *direct* de edificarea traseului curtinei și deci, numai *indirect* de păbușirea falezii.

5. În mod necesar o asemenea ipoteză, deși se referă la evenimente constructive punctuale, trebuie analizată și prin prisma implicațiilor sale în modelele posibile de ilustrare a evoluției urbane în ansamblul său. Înainte de alte comentarii, este necesar să subliniem că ipoteza enunțată are la bază postularea unei catastrofe naturale, care a avut ca efect prăbușirea unei părți a terenului afectat cetății inițiale. În ansamblul său această ipoteză intră în acord atât cu concluziile lui P. Nicorescu, cât și cu cele ale Mariei Coja. Aspectul paradoxal al acestei afirmații este numai aparent.

Orientându-se în funcție de informații oferite de sursele antice, P. Nicorescu afirma că zidul de incintă al cetății Argamum a fost edificat în sec. VI, în timpul domniei lui Iustinian⁸³. În stadiul actual al cercetărilor acest lucru poate fi considerat *integral valabil* pentru traiectul estic al curtinei (corespunzător tronsonului analizat în studiul de față) și trebuie să notăm că deocamdată aspectul zidului nu ne îndeamnă să credem că *în această parte* a traseului curtinei zidul de incintă a avut faze mai timpurii (romane) de existență⁸⁴. În privința celorlalte trasee ale incintei („catetele”) credem, pe de

⁸¹ V. infra.

⁸² Pe de altă parte, trebuie subliniat că, în condițiile unei stricte contemporaneități în etapizarea edificării celor două construcții, curtea cu bastion și respectiv noua basilică, o adosare a acesteia față de zid nu ar fi fost de natură să favorizeze operațiile de execuție.

⁸³ Nicorescu, Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique 25, 1944, I, p. 95–101.

⁸⁴ Este cazul să subliniem încă o dată că atribuiriile cronologice utilizate de noi sunt strict dependente de cele stabilite de Maria Coja, care (asemenea lui Nicorescu) datează basilica (faza a doua) în timpul lui Iustinian și faza inițială (necunoscută lui Nicorescu) în sec. V. Cronologia zidului de incintă se bazează atât pe sugestiile oferite de studiile Mariei Coja, cât și pe coordonatele unor succesiuni impuse de cronologia relativă (v. relația între zidul de incintă și cele două faze stabilite de Coja pentru basilică).

o parte, că ipotezele celor doi autori nu se exclud reciproc, iar pe de altă parte, că nu este cazul deocamdată să punem la îndoială veridicitatea surselor antice. Deși nu am avut posibilitatea să observăm cum se cuvine alte porțiuni ale incintei (în cea mai mare parte a traiectului lor inaccesibile la ora actuală)⁸⁵, câteva observații pe care le-am efectuat asupra unei porțiuni de parament aparținând complexului cunoscut sub numele de „Poarta Mică” (fig. 9) aduc un argument în plus în acest sens. Porțiunea de parament analizată evidențiază un tip de tratare a rosturilor identic celui aparținând tronsonului din traseul estic; rosturile au fost reumplute cu același tip mortar de culoare roz⁸⁶. Prin urmare este posibil să credem că și în acest punct a avut loc o (re)edificare a zidului în aceeași perioadă cu aceea în care s-a edificat traseul care urmărește astăzi faleza. Spre deosebire de tronsonul anterior analizat, se poate vorbi aici despre o refacere, deoarece, într-o secțiune efectuată în apropierea Porții Mici⁸⁷, Maria Coja certifică, de data aceasta pe baza unor observații stratigrafice, existența unei faze mult mai timpurii de funcționare a incintei⁸⁸.

6. Ca un corolar al observațiilor de mai sus se poate contura următoarea ipoteză în privința evoluției incintei în ansamblul său (fig. 10; tab. 2, varianta 1). Faza mai timpurie a incintei argamense ar putea fi recunoscută exclusiv pe traseul relativ⁸⁹ al celor două „catete”, dar nu și pe traiectul „ipotenuzei”, din care face parte tronsonul analizat în studiul de față. În această fază inițială deci, conturul incintei se încheia după un traseu „deplasat” mult (?) înspre est. Prăbușirea falezii⁹⁰ împreună cu terenul adiacent a antrenat cu sine atât cortina învecinată, cât și o parte (probabil substanțială) din suprafața cetății și a avut, firește, efecte

⁸⁵ Din nefericire nici cele accesibile nu oferă prea mari posibilități. Cercetarea arheologică (de importanță fundamentală pentru decodarea evoluției sistemului de fortificație argamens) de la cele două porți ale cetății (A. Opaț și C. Alexandrescu-Opaț) a rămas neîncheiată și, cu totul inexplicabil, nu există la dispoziția cercetătorilor nici o observație referitoare la aceste obiective.

⁸⁶ Conform analizei exclusiv vizuale, mortarul din structura zidului pare să fie și el analog celui utilizat în tronsonul estic.

⁸⁷ La cca 13 m distanță spre vest față de *Poarta Mică*.

⁸⁸ „Situația pledează în favoarea unei distrugerii ce a putut avea loc după anul 364. când a fost găsită această monedă și în consecință *zidul fusese construit și funcționase înainte de acest moment*” [s.n.]; cf. Coja, *BMI* 41, 1972 , 3, p. 38.

⁸⁹ Sperăm că cercetări arheologice viitoare vor aduce suficiente informații pentru a ști dacă pe direcția „catetelor” traseul târziu al zidului de incintă respectă sau nu *integral* linia fortificației timpurii: nu putem ști acum care au fost, în totalitatea lor, efectele presupusei prăbușiri a terenului, a cărei amploare și particularități de „iradiere” în zona doar indirect afectată și ocupată în continuare de cetate, nu le putem aprecia cu această ocazie.

⁹⁰ Despre posibile modificări geomorfologice v. Coja, *Peuce* 2, 1971, p. 186; considerând locuințele ale căror ziduri le-a dezvelit dincolo de traseul zidului (spre linia falezii actuale) ca extramurane, autoarea sugerează ca posibilă motivație pentru această incredibilă amplasare o „retragere a zidului (de cca 20 cm!?)”, care a trebuit, din motive tactice ori modificări geomorfologice, să se plaseze mai spre interior [sic!] față de faleza înaltă din această parte a terenului” (*ibidem*).

distrugătoare și asupra restului ariei construite a cetății. În mod obligatoriu, după consumarea acestei catastrofe a intervenit o perioadă de complexă activitate constructivă, când, din necesitatea de a se reînchide traseul fortificației, s-a ridicat o nouă curtină, pe un traseu *adaptat la noua configurație a terenului*, traseu din care a făcut parte și tronsonul analizat mai sus. În același timp au fost

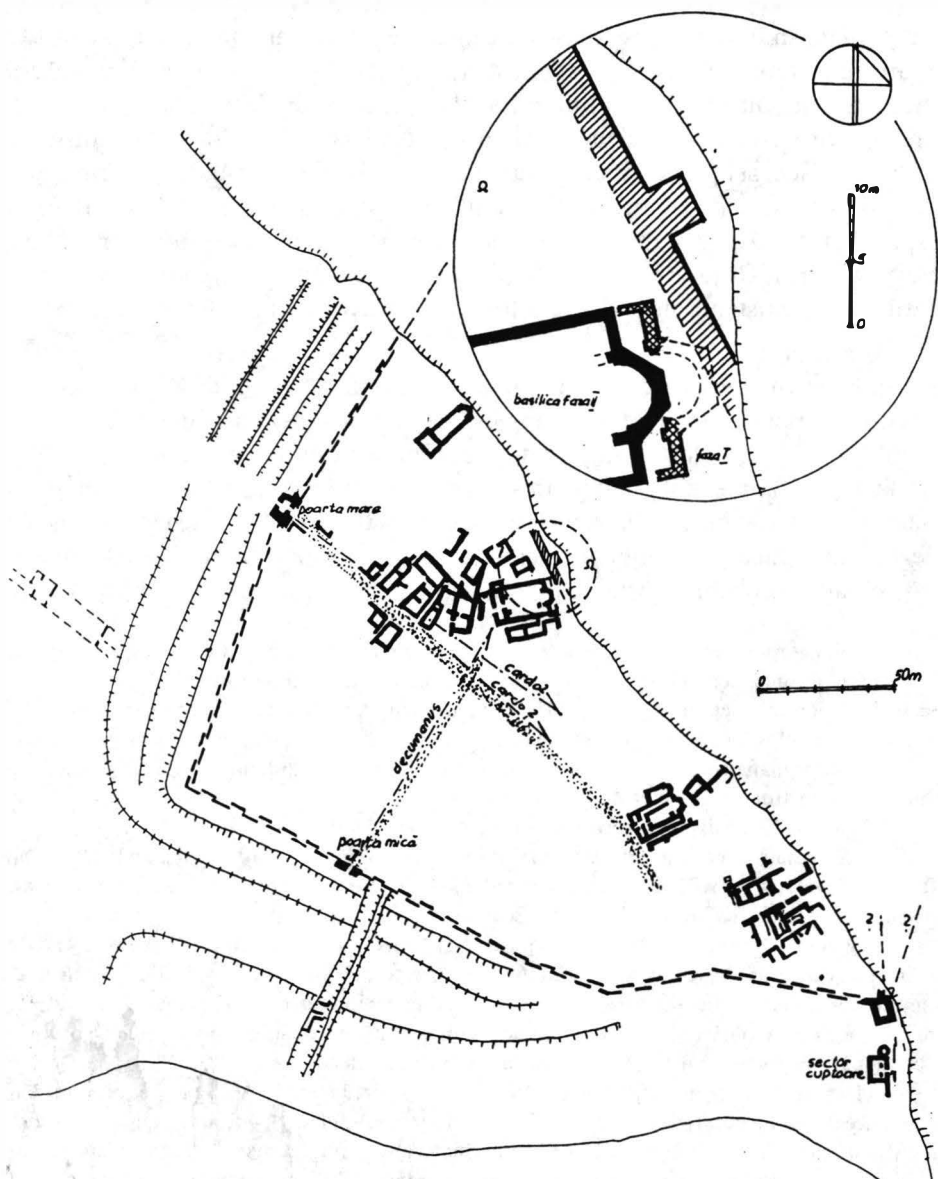

Fig. 10. Argamum. Planul cetății și detalierea relației între curțina de est și bazilica învecinată (ridicare topografică realizată de S. Anghel și M. Malagean).

1

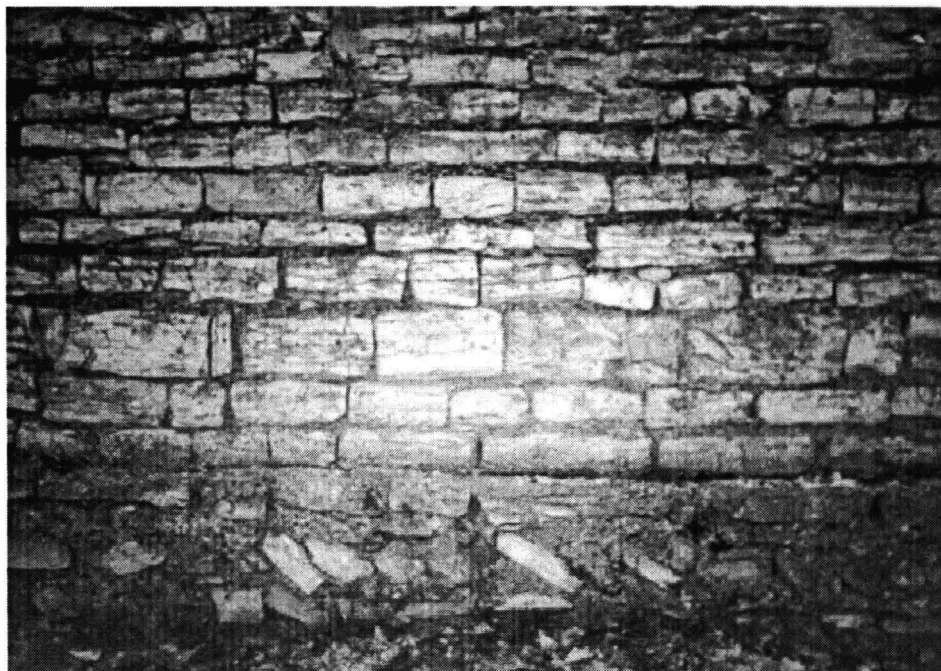

2

Fig. 11. Argamum. 1 curțina est cu urmele de locuire descoperite la exterior de Maria Coja (înălțimea ruinelor nu depășea în realitate nivelul tălpii fundației zidului de incintă; în imagine se văd și rândurile de pietre adăugate pentru protecția temporară a ruinelor. Astăzi, cu excepția zidului de incintă, nu se mai păstrează urme vizibile ale acestei realități arheologice); 2 vederea canalului (1997).

1

2

Fig.12. Argamum. 1 latura de sud a bastionului (1997); 2 detaliu din curțina aflată la nord de bastion, cu șirul „aricilor” de fundație.

refăcute și alte zone ale curtinei, care păstrează probabil⁹¹ vechiul traseu, așa cum se poate presupune din analiza parțială a paramentului conservat la Poarta Mică. Printre edificiile importante care au suportat *indirect* efectele prăbușirii falezei se numără și bazilica, a cărei absidă, afectată de construcția noului traseu al zidului de incintă, va fi refăcută în poziția „retrasă” cu câțiva metri spre vest.

În acest *model* își poate afla o explicație logică traseul general al fortificației, urmărind, în mod oarecum straniu, conturul unui triunghi dreptunghic. Traseul inițial era după toate probabilitățile mult mai firesc⁹², iar conturul triunghiular dobândit ulterior s-a datorat, cum spuneam mai sus, adaptării la o nouă configurație a terenului rezultată în urma prăbușirii terenului dinspre faleză⁹³. De asemenea, își află o explicație mai firească prezența urmelor de locuire descoperite la exterior de cortina analizată (fig. 2, 10); ele sunt vestigii ale zonei de locuire *intramurane* dezafectate în urma prăbușirii unei importante zone a cetății și nicidecum mărturii ale unei locuiri *extra muros*⁹⁴. Observațiile arheologice indică de altfel o relație de contemporaneitate între faza I a bazilicii și nivelul de locuire corespunzător sec. V surprins în zona respectivă, iar faze de locuire ulterioare acestui moment nu sunt atestate aici⁹⁵.

Una dintre implicațiile importante ale ipotezei enunțate asupra cadrului general urbanistic al cetății este aceea că face posibilă eliminarea unui substanțial echivoc legat de amplasamentul inițial al primei faze a celei mai mari bazilici a cetății. Departe de a avea o poziție oarecare, evident necontrolată printr-o adosare abuzivă la zidul de incintă⁹⁶, acest monument de interes major al cetății își dezvoltă arhitectura într-un „miez” al cetății, respectiv într-un focar important al rețelei urbane, și nu ca un apendice marginal al acesteia. De altfel, amplasamentul celei mai monumentale bazilici creștine poate fi privit și din altă perspectivă, care sprijină concluziile de mai sus; ea a fost edificată pe o platformă cu înălțime dominantă, în vecinătatea intersecției dintre două axe principale de circulație, axa nord-sud corespunzătoare *Porții Mari* (situată pe „cateta” de nord) și axa est-vest care conduce la *Poarta*

⁹¹ În absența unor cercetări exhaustive asupra traseului fortificației nu se poate ști dacă păstrarea traseului (în aria care nu a suportat nemijlocit prăbușirea) a fost integrală sau a presupus și unele „devieri”.

⁹² Mai mult sau mai puțin apropiat (în funcție de necesitățile de adaptare la configurația terenului) de un patralater, așa cum o sugerează cele două direcții asimilabile „catetelor”.

⁹³ Când s-a desfășurat, desigur, un nou program urbanistic impus de necesitățile de rezolvare a multiplelor probleme implicate de diminuarea forțată a teritoriului construit al cetății.

⁹⁴ Din moment ce traseul curtinei a fost retras până la linia actual observabilă, respectiv până într-o zonă considerată a fi teren sigur, este greu de presupus că s-ar fi considerat lipsită de riscuri majore o extindere a zonei de edificare dincolo de această limită.

⁹⁵ Coja, *op. cit.*, p. 38.

⁹⁶ Din punct de vedere constructiv și funcțional o asemenea adosare (cu absida practic tangentă la cortină) este dificil explicabilă. De altfel este de presupus că zidul incintei tăia de fapt absida, fiind vorba deci de o desființare a acesteia. Având în vedere însă că exact în această porțiune zidul, împreună cu fundația absidei, sunt actualmente prăbușite în lac și admițând că surpriza unei devieri (suficiente din punct de vedere dimensional) a traseului curtinei astfel încât acesta să nu „deranjeze”, ci ...să menajeze absida, deși improbabilă, nu este întru totul de exclus, suntem obligate să analizăm și această eventualitate (v. tabelul 2).

Mică (situată pe „cateta” sudică). În perspectiva urbană, asemenea caracteristici de poziționare a unui edificiu bazilical ne împiedică să credem într-un principiu de amplasare bazat pe elemente fortuite. Nu este exclus ca axele menționate să fi perpetuat traseele relative ale unor elemente esențiale din vechea structură urbană romană, *axa decumană* și *axa cardo* (fig. 10). Într-un asemenea caz, perspectiva din care poate fi privită edificarea bazilicii creștine (faza I) câștigă în semnificații. Ea ar fi fost edificată pe terasa dominantă a cetății, în vecinătatea imediată a intersecției dintre *cardo* și *decumanus*, adică exact pe unul dintre amplasamentele cele mai încărcate de atribute „păgâne” ale cetății romane⁹⁷. Faptul că cea de-a doua fază a bazilicii apare în poziție marginală, în imediata apropiere a fortificației, nu se datorează unei transformări esențiale petrecute în principiile care guvernau activitatea edilitar-urbanistică, ci unor evenimente cu totul independente de orice principiu (catastrofa naturală) care au generat în mod obiectiv modificări importante ale structurii urbane.

În funcție de cronologia evenimentelor constructive sugerată anterior, rezultă implicit că prăbușirea terenului (falezii) a avut loc cândva în timpul fazei inițiale a bazilicii⁹⁸; activitatea de reconstrucție a început probabil foarte curând după catastrofă, dacă într-adevăr refacerea curții și reconstrucția bazilicii cu absida retrasă pot fi atribuite lui Iustinian.

Prin urmare, conform acestui *model*, ipoteza lui P. Nicorescu rămâne valabilă chiar și referitor la aspectele constructive ale evoluției fortificației privite în globalitatea lor, în condițiile în care ea se raportează exclusiv la perioada de *reedificare sau refacere* care a urmat distrugerii provocate de prăbușirea unei părți a terenului ocupat de cetate. Cât despre prăbușirea falezii, deși această catastrofă se putea oricând produce datorită procesului de eroziune, nimic nu ne împiedică să o asociem cu un cutremur de proporții, despre care se spune că ar fi distrus (printre altele) cetățile Callatis și Dionysopolis în timpul lui Iustinian, în anul 543⁹⁹. Opera de refacere (reconstrucție) necesară s-ar fi putut deci încadra perfect printre celelalte acțiuni de (re)construcție întreprinse de către Iustinian înainte de 553–555, dacă e să-i acordăm credit lui Procopius¹⁰⁰.

Este meritul incontestabil al cercetărilor Mariei Coja de a fi pus în evidență, pentru traseul sudic al incintei, mărturiile ale fazei de existență anterioară acelei catastrofe.

⁹⁷ Acest mod de amplasare a unor bazilici creștine nu constituie o noutate. Un principiu identic de amplasare se regăsește de ex. la Tropaeum Traiani (bazilica „simplă” și bazilica „cu transept” sunt edificate pe platforma cea mai înaltă a cetății, la intersecția străzilor principale aflate pe traseul vechilor axe romane *cardo* și *decumanus*; bazilica „de marmură” a luat și ea locul unui important edificiu păgân, care constituia un „cap de perspectivă” al unei importante artere de circulație). Cf. Monica Mărgineanu Cârstoiu, Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani I*, București, 1979, p. 125–127, fig. 107.

⁹⁸ Coja (*op. cit.*) a pus în evidență inclusiv porțiuni din nivelul finit de călcare (pavajul) din interiorul bazilicii, așadar construcția acesteia fusese încheiată.

⁹⁹ Vezi G. Popa Lisseanu, *Cetăți și orașe din Dobrogea*, București, 1914, p. 33 (apud Vulpe, HAD, p. 382).

¹⁰⁰ V. supra, n. 6.

Tabel 2

Interpretări ale transformărilor urbane

varianta 1					varianta 2			
structuri	înainte de 364	sec.V	prăbuşire (eroziune?) (cutr. 543 ?)	sec.VI ante 553-555 ?	înainte de 364	sec.V	prăbuşire (eroziune?) (cutr. 543 ?)	sec.VI ante 553-555 ?
1. curţina E „ipotenuza”	×	×	×	□	□	□	□	□
2. curt. V-N („catete”)	□	□	□	□	□	□	□	□
3. Bazilica (faza I)	×	□	□	×	×	□	□	×
4. Bazilica (faza II)	×	×	×	□	×	×	×	□
5. locuire (zona E)	∅	∅	∅	×	O	O	O	×
6. catastrofa naturală	?	?	□	×	?	?	□	?

CONCLUZII

1. traseu curţină est	mult (?) deplasat spre est faţă de traseul actual al falezii		prăbuşit odată cu faleza antică	retras în funcţie de noua configuraţie (faleză nouă)	acelaşi traseu cu al curţinei târzii		1. prăbuşit în zona adiacentă absidei 2 nu este afectat	1. tronsoan prăbuşit; nu se reface 2. identic cu al curţinei timpurii
3. bazilica faza I		poziţie urbană centrală	elevaţia (parţial?) distrusă	traseul absidei afectat (tăiat?) de constr. curţinei		amplasam. marginal tangent curţinei	1. absida prăb. odată cu zid incintă 2. prăb. elevaţie	
4. bazilica faza II				poziţie „marginală” – abs. retrasă → V				poziţie „marginală” – abs. retrasă → V
5. Locuire	intra-murană	intra-murană	prăbuşită (parţial) odată cu faleza antică	– zona neprăbuşită părăsită	extra-murană	extramurană	1. prăbuşire parţială 2. prăbuşire parţială	1. prărăsită 2. părăsită
Observaţii	– traseul „normal” pentru fortificaţie înainte de catastrofa naturală (cutremur?) – traseu „triunghiular” pentru fortificaţie după catastrofa naturală (cutremur?)				1. traseu curţină est orientat în funcţie de traseul actual al falezii; 2. traseu „triunghiular” pentru fortificaţie încă din faza timpurie – amplasament incorect pentru bazilică faza I – plasament aberant pentru bazilică faza II în varianta prăbuşirii			

Legenda: există; ∅ intra muros; O extra muros; × nu există; ? nu se ştie.

ANEXA

CONSIDERAȚII PETROGRAFICE ȘI MICROFACIALE ASUPRA
ROCILOR DE CONSTRUCȚIE DIN SITUL ARHEOLOGIC CETATEA
ARGAMUM (CAPUL DOLOJMAN, DOBROGEA)

de TITUS BRUSTUR, SORIN ANGHEL, MARIAN MALAGEANU

Institutul Național de Geologie și Geoecologie Marină – GEOECOMAR (București)

Pentru precizarea vârstei și a locului de proveniență a materialului de construcție din zidurile cetății Argamum au fost prelevate probe din câteva aflorimente din vecinătate (faleza Capul Dolojman, Capul Iancila, Agighiol, Zebil), precum și din piatra de construcție a diferitelor edificii din cadrul acestui sit arheologic. Secțiunile subțiri au fost examinate, din punct de vedere climatic și microfacial, la microscopul polarizant. Din zidul de incintă (traseul estic), o secțiune subțire relevă prezența unui calcar fin granular, slab arcnitic, cu textura cripto-cristalină (*mud supported*) și o structură depozițională, de precipitare chimică. În *background*-ul micritic apar bioclaste (fragmente de inoceramii, foraminifere uni și bicamerate, spiculi de spongieri) și siliclaste (granule de cuarț, feldspați plagioclazi). Vârsta turonian inferioară atribuită pietrelor de construcție din perimetrul cetății Argamum se bazează pe prezența prismelor abundente de *Inoceramus*, dar mai ales, pe lipsa microfaciesului *Pithonella ovalis* Kaufmann.

În zona sinclinalului Babadag se cunosc numeroase cariere din care s-a exploatat și se mai exploatează calcare grezoase de vârstă cretacic superioară. Așa numita „piatră de Codru”, reprezentând un calcar grezos gălbui, compact sau vacuolar, uneori cu accidente silicoase, se dispune în bancuri masive din care se pot extrage blocuri mari din care apoi se fuzionează cu destulă ușurință elemente de construcție (de tipul blochete, borduri etc). Aceste roci prezintă caracteristici fizico-mecanice care le conferă bune calități de rocă de construcție (mai ales calcarul compact care prezintă densitatea aparentă de $2,64 \text{ g/cm}^3$, compactitatea de 92%, rezistența la compresiune în stare uscată de 1220 daN/cm^2 și un coeficient de înmuiere după 25 cicluri îngheț-dezghet de 18%). Materialul util, debitat sub formă de calcare grezoase cu grosimi mai mari de 1 m, s-a extras ca blocuri de minimum $0,5 \text{ m}^3$. Lespezi pentru zidărie sau piatră spartă pentru drumuri s-au exploatat în cariera deschisă în zăcămintul Cosari, situat între Caugagia și Ceamurlia de Jos. Ca zone de perspectivă pentru eventuala exploatare a calcarelor grezoase cretacice sunt cele din zonele Canara Baba (Babadag), Ciucurova (unde sunt exploatate în carieră) și Mihai Bravu (Babadag).

LE MUR D'ENCEINTE ROMANO-BYZANTIN D'ARGAMUM: UN TRONÇON DE LA COURTINE EST

RÉSUMÉ

Les auteurs proposent un *modèle* pour l'évolution de la fortification d'époque romaine de la cité d'Argamum, afin de trouver une explication pour la forme étrange, triangulaire, du tracé de l'enceinte. Les fondements de l'hypothèse sont issus des observations réalisées par les auteurs sur un tronçon appartenant à la courtine Est, qui se trouve sur le tracé de «l'hypothénuse» (et qui contient aussi un bastion quadrangulaire), dont on présente une analyse détaillée du parement. On expose les arguments sur la foi desquels ce mur d'enceinte doit être pris comme une construction réalisée pendant une seule étape chronologique, le plus probablement au VIe siècle. On a mis en évidence les implications d'une telle constatation pour les possibilités d'interpréter l'évolution des transformations de l'ensemble urbain de la cité dans la mesure permise par l'état des recherches et pour l'étude de certaines transformations. C'est le cas la basilique paléo-chrétienne actuellement adjacente à la courtine Est et des vestiges d'habitat trouvés à l'extérieur de celle-ci (considérés jusqu'à ce moment comme *extra muros*).

Voilà l'hypothèse étayée: à partir de l'époque romaine jusqu'à un moment où la basilique (phase I) était en état de fonction, le périmètre général de la fortification a suivi un tracé «normal», donc la surface occupée par la cité était beaucoup plus étendue vers l'Est. Il s'ensuit dire que le tracé de l'enceinte (Est) se trouvait lui même beaucoup plus «déplacé» (par rapport au tracé tardif) vers l'Est. Par conséquent, la basilique (la plus grande de la cité) édifée sur le plateau dominant la ville, occupait une position «centrale», peut-être sur la place d'un important foyer urbain d'époque romaine, placé lui-même à l'intersection des axes *cardo* et *decumanus*. Les traces de l'habitat mises en lumière par les fouilles archéologiques au delà de la courtine Est sont donc des témoignages de l'habitat *intra muros*.

En conséquence du processus d'érosion naturelle (un processus éventuellement associé au tremblement de terre – qui a détruit Callatis et Dionysopolis – enregistré en 543) la falaise antique s'est effondrée, entraînant une importante surface de la ville qui est ainsi disparue elle même, avec le tracé Est de l'enceinte. Après la catastrophe, dans la période de reconstruction (qu'on peut dater sous Justinien, peut-être avant 553–555 si on fait confiance aux informations de Procope), on a édifé un nouveau mur d'enceinte à l'est; le tracé adopté (en suivant «l'hypothénuse») est donc la conséquence directe de la nécessité d'adapter cette construction à la nouvelle configuration du terrain (résultat après l'effondrement de celui-ci). En l'occurrence, ce nouveau tracé de l'enceinte a affligé le tracé même de l'abside de la basilique. Celle-ci

sera refaite avec une nouvelle abside, en faible retrait vers l'ouest, puisque la plus grande basilique de la cité demeure, à cette occasion, dans une position marginale, à peu près adjacente à la nouvelle courtine Est (tab. 2, variante 1).

Par souci de conscience on a mis en évidence aussi les implications (difficilement acceptables) de quelques interprétations antérieures concernant les étapes chronologiques de l'édification de l'enceinte Est (tab. 2, variante 2). Dans l'Annexe on présente l'analyse pétrographique des mœllons utilisés dans la construction.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan de la cité d'Argamum (d'après P. Nicorescu).

Fig. 2. Argamum. Courtine Est et les traces d'habitat adjacentes (d'après Maria Coja).

Fig. 3. Argamum. Courtine Est (avec l'indication du bastion): plan (publié «en miroir») et profil (d'après Maria Coja).

Fig. 4. Argamum. Courtine Est avec bastion dans leur rapport avec la basilique voisine (situation enregistrée en 1997).

Fig. 5. Argamum. Courtine Est avec bastion: vue partielle de l'ensemble.

Fig. 6. Argamum. Extrémité septentrionale du tronçon de la courtine Est, percée par le canal: vue (2) et section (1) à travers le canal.

Fig. 7. Argamum. Vue de la façade nord du bastion.

Fig. 8. Argamum. Vue de la façade sud du bastion.

Fig. 9. Argamum. Ensemble de la Petite Porte: plan (1) et vue latérale (2).

Fig. 10. Argamum. Plan de la cité et détail du rapport entre la courtine Est et la basilique voisine (relevé topographique réalisé par S. Anghel et M. Malagean).

Fig. 11. Argamum. 1 courtine Est avec les traces d'habitat découvertes à l'extérieur par Maria Coja (l'hauteur des ruines ne dépassait, en réalité, le niveau de la plaque de fondation du mur d'enceinte; on voit les rangées de pierres ajoutées pour assurer la protection temporaire des ruines. Aujourd'hui, sauf le mur d'enceinte, il n'y a plus de traces saisissables de cette réalité archéologique); 2 vue du canal (état 1997).

Fig. 12. Argamum. 1 vue du côté Sud du bastion (1997); 2 détail de la courtine située au nord par rapport au bastion avec la rangée des «hérissans» de fondation.